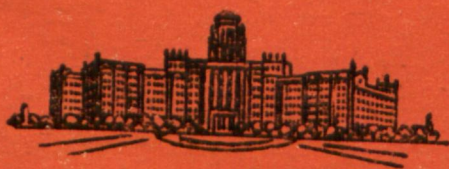

282605

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

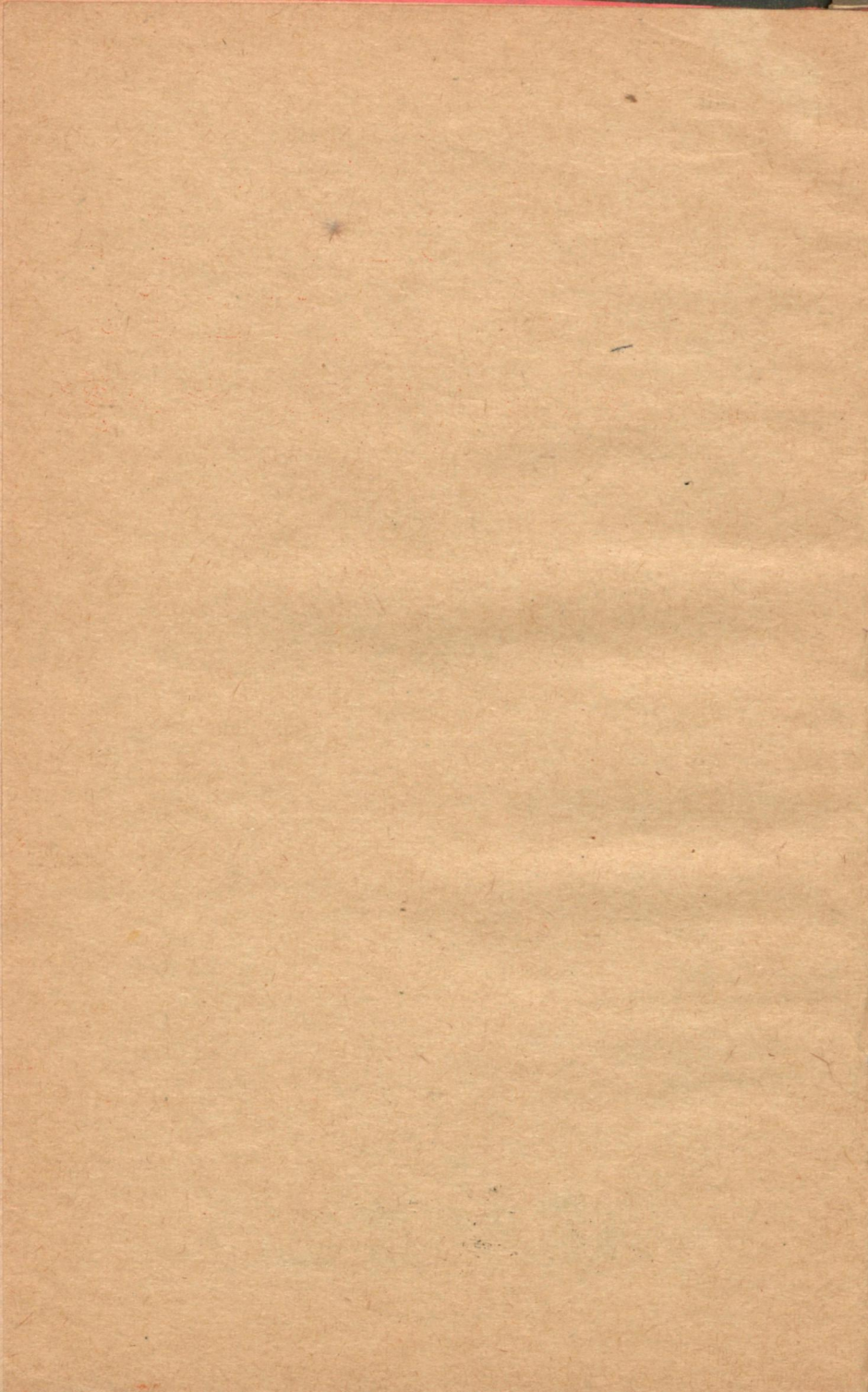

№ 104
ІСТОРІЯ
ВИПУСК 8

«ВИЩА ШКОЛА»

84 коп.

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 104

ІСТОРІЯ

ВИПУСК 8

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
Харків — 1974

Редакційна колегія:

С. М. Королівський, Б. К. Мигаль (відповідальний секретар), *А. І. Митряєв, І. К. Рибалка, С. І. Сидельников* (відповідальний редактор), *Б. І. Шрамко*.

**ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

История

Выпуск 8

(на украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»
Издательство при Харьковском
государственном университете

Редактор *О. М. Відміш*
Техредактор *Л. Т. Момот*
Коректор *Т. О. Жигальцова*

Передано до складання 15/VI 1973 р. Підписано до друку 1/II 1974 р.
Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 3. Умовн. друк. арк. 7,25. Обл.-вид.
арк. 8,4. Тираж 1000. Замовл. 3-2425. БЦ 50033. Ціна 84 коп.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища школа» при Харківському
державному університеті 310 003, Харків, 3, вул. Університетська, 16.
Надруковано в Харківській міській друкарні № 16 Обласного управління
у справах видавництв, поліграфії, книжкової торгівлі.
м. Харків, вул. Університетська, 16.

Ю. Й. Журавський

В. І. ЛЕНІН І ПЕРЕМОГА ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЮВІЛЕЙНОГО 1927 РОКУ

У 1927 році радянський народ відзначив десяту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Успіхи, досягнуті за цей час, свідчили, що Радянський Союз має всі умови і можливості для завершення побудови соціалістичного суспільства.

З перетворенням в життя ленінського вчення про соціалістичну революцію, ленінського плану соціалістичного будівництва активно розвивалися і суспільні науки. В основі їх розвитку була боротьба за чистоту марксистсько-ленінської теорії, захист її від ревізіонізму, троцькістських, правоопортуністичних та інших перекручень.

Історії Великого Жовтня дослідники приділяли найбільше уваги. Це було зумовлено не тільки потребами внутрішнього життя, а й інтересами міжнародного робітничого руху, бо, як зазначав В. І. Ленін, деякі основні риси нашої революції мали «не місцеве, не національно-особливе, не російське тільки, а міжнародне значення» [1, т. 31, с. 5].

Боротьба з антиленінськими концепціями визначила гостро критичну спрямованість радянської історіографії.

Характерною рисою літератури з історії Жовтневої революції було прагнення засвоїти ленінську концепцію у висвітленні причин і особливостей революції, ролі Рад як форми диктатури пролетаріату, союзу робітничого класу і селянства, ролі аграрного і національно-визвольного руху і т. д. «Історики, — писав С. А. Піонтковський у своєму історіографічному огляді літератури тих років про Жовтень, — брали схему, дану вже в працях Леніна, брали його побудову революції 1917 року, його аналіз змісту і смислу Жовтня і ілюстрували ці положення на конкретному матеріалі...» [27, с. 235].

Інтенсивний розробці історії Жовтня сприяла публікація творів В. І. Леніна, які розкривали багато дуже важливих аспектів ленінської концепції соціалістичної революції. Так, протя-

гом 1924—1927 рр. вперше було надруковано такі його праці, як «Лист членам ЦК», «Лист Пітерській міській конференції», «До робітників, селян і солдатів», «Лист до товаришів більшовиків, які беруть участь в обласному з'їзді Рад Північної області», «Лист голові обласного комітету армії, флоту і робітників Фінляндії», «Проект резолюції про сучасний політичний момент», «Лист до Центрального Комітету РСДРП» та інші.

До десятирічного ювілею з'явився і ряд документів з історії партії, революційного руху, Великого Жовтня. Так, журнал «Пролетарская революция» надрукував протоколи засідань Центрального Комітету партії більшовиків за вересень 1917 року [10]. Багато нових матеріалів, що висвітлювали титанічну роботу В. І. Леніна, ввійшло до «Ленинских сборников», котрі почали виходити з 1924 року.

Ленінградський Істпарт видав матеріали другої і третьої Петроградських конференцій більшовиків [2], протоколи засідань виконкому Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів [3]. Центральний Істпарт підготував випуск другого видання матеріалів VI з'їзду партії [4]. Тоді ж вийшли збірники документів про організацію і будівництво Рад, про селянський рух у 1917 році, про роботу більшовиків у фабзавкомах в період підготовки збройного повстання [5; 6; 8].

У зв'язку з ювілеєм у Києві, Харкові, Пензі, Ярославлі, Сімферополі з'явилося чимало праць з історії соціалістичної революції на місцях [7; 14; 18; 20].

Широка підготовка істориків до 10-річчя Великого Жовтня була розпочата заздалегідь. Ще у 1924 р. журнал «Пролетарская революция» надрукував лист І. П. Флеровського, активного учасника збройного повстання у Петрограді, де в найзагальніших рисах визначалися завдання науково-дослідницької роботи напередодні ювілею в галузі історії Жовтня. Цей виступ привернув увагу багатьох істориків.

Примірну тематику першочергових досліджень розробив Істпарт і опублікував у журналі «Пролетарская революция». Починаючи з 1925 р., цей журнал регулярно розміщував інформаційні матеріали про хід підготовки ювілейних видань на місцях.

У зв'язку з ювілеєм комісія науково-політичної секції Головної Вченої Ради постановила ввести обов'язковий спецкурс у вузах країни з історії Жовтневої революції [9].

До десятирічного ювілею Радянської влади з'явилося багато праць про переможну соціалістичну революцію, її етапи, значення. Вийшов і ряд досліджень, безпосередньо присвячених В. І. Леніну — натхненникові і організаторові Жовтневого збройного повстання [11; 19; 34; 35; 39; 44].

Найцікавішою, на наш погляд, була праця М. О. Савельєва «Ленін і Жовтнєве збройне повстання», надрукована спочатку

в журналі «Пролетарская революция», а в 1927 році видана окремою брошурою. Автор підкреслює, що В. І. Ленін не тільки теоретично обгрунтував повстання, розвинувши й поглибивши марксистську теорію соціалістичної революції, розгорнувши її основні положення відповідно до нової, імперіалістичної фази суспільного розвитку, обгрунтував теорію пролетарської диктатури, але й відіграв видатну роль у практичному здійсненні Жовтневої революції 1917 р., сформулював головні стратегічні й тактичні лозунги партії [34, с. 3]. На багатьох конкретних прикладах М. О. Савельєв показує послідовне й неухильне виконання партією більшовиків плану повстання, розробленого В. І. Леніним, тісний зв'язок ЦК партії і В. І. Леніна з революційними масами.

Грунтовно проаналізувавши такі ленінські твори, як «Держава і революція», «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися», «Завдання революції», «Про компроміси», «Криза назріла», «Чи вдержать більшовики державну владу?», численні листи вождя періоду підготовки Жовтневого збройного повстання, використавши протокольні записи історичних засідань ЦК РСДРП(б) від 10(23) та 16(29) жовтня 1917 р., спогади сучасників, М. О. Савельєв розкрив видатну роль В. І. Леніна в організації і проведенні соціалістичної революції.

Історія боротьби В. І. Леніна і партії більшовиків проти угодовських партій з корінних питань революції, рішуче викриття Леніним антинародної політики Тимчасового уряду, деякі питання ленінського вчення про Ради в період підготовки Жовтня, невтомна діяльність вождя по завоюванню найбідніших верств населення на бік революційного пролетаріату та ряд інших проблем висвітлювались у брошурі Б. Двінського «Як Ілліч керував Жовтневим повстанням», виданій у 1927 р. в серії «10 років Жовтня» [19].

У 1927 р. вийшла праця О. С. Сапунова «Ленін і Жовтень», що розглядала деякі нові моменти в історії Великої Жовтневої соціалістичної революції. На основі ленінських творів, спогадів активних учасників революції, документальних матеріалів, зокрема перших радянських декретів, у ній розкрито історичні умови, які привели Росію до соціалістичної революції, показано значення досвіду першої російської революції для перемоги Жовтня. Автор підкреслював, що В. І. Ленін, використавши її досвід, поглибив розробку питання про роль пролетаріату як гегемона революції і роль селянства як його союзника, про значення Рад як органів повстання і форми диктатури пролетаріату. У творах вождя, наголошує О. Сапунов, названо причини поразки першої революції, підкреслено її своєрідність, історичне значення як «генеральної репетиції» Великого Жовтня.

Докладніше, ніж інші автори того часу, О. Сапунов висвітлює боротьбу В. І. Леніна за селянські маси. Автор говорить про ленінську переконаність в тому, що не тільки пролетарі

й напівпролетарі села, але й 9/10 всього селянства підуть за партією пролетаріату, якщо вона зуміє ясно, просто, на живих прикладах пояснити свої лозунги, свої вимоги з корінних питань революції. О. Сапунов відзначає велике революціонізуєче значення виступу В. І. Леніна на I Всеросійському з'їзді селянських депутатів, де Володимир Ілліч доводив, що питання про землю можна розв'язати тільки з перемогою робітничого класу, а ця перемога, в свою чергу, може бути досягнута тільки в тісному союзі з найбіднішим селянством.

Проблеми ленінського керівництва підготовкою та проведенням соціалістичної революції розглядав у своїх працях історик-більшовик О. М. Ярославський [44; 45; 46; 47]. Він підкреслив нерозривну єдність партії і її вождя В. І. Леніна. Більшовицьку партію, писав О. Ярославський, «можна відокремити від якої завгодно особи — її не можна відокремити лише від Леніна. Без Леніна важко уявити собі цю партію, її обличчя, її тактику і її бурхливий ріст у 1917 році. Немає такого етапу боротьби партії більшовиків за вплив на маси, немає етапу боротьби цієї партії взагалі, який не був би пов'язаний з ім'ям Леніна» [44, с. 9].

У працях О. М. Ярославського знайшли своє висвітлення стратегія і тактика більшовиків у період підготовки соціалістичної революції, ставлення В. І. Леніна і партії до масових організацій трудящих, гостра критика позицій противників повстання. О. М. Ярославський слушно підкреслював, що, застосовуючи марксизм як керівництво до дії, ніхто не підняв його до такої величі, як партія більшовиків під керівництвом В. І. Леніна [44, с. 10].

Роль вождя революційного пролетаріату в перемозі Жовтня розглядав у різних аспектах один із зачинателів марксистської історіографії соціалістичної революції С. А. Піонтковський [28; 29; 30]. Але в його загалом позитивних працях недостатньо критикується позиція Троцького напередодні збройного повстання, не зовсім подолано хибне твердження про подвійний характер Жовтневої революції як революції пролетарської і дрібнобуржуазної одночасно, немає чіткого датування основних подій Жовтня 1917 року.

Книга П. О. Горіна [16] насамперед привертає увагу широкою джерелознавчою базою. В ній, крім творів В. І. Леніна, значною мірою використано статистичні дані про страйковий робітничий рух 1917 р., про селянські виступи, матеріали більшовицької преси, документи Петроградської Ради, спогади учасників революції. Розкриваючи багатогранну діяльність В. І. Леніна по розробці стратегії і тактики більшовиків, автор переконливо показав, що Жовтнева революція була результатом практичного здійснення ленінської теорії соціалістичної революції.

У ювілейному році в історичних та промадсько-політичних журналах з'явилося багато статей [12; 17; 24; 25; 32; 33; 38], присвячених дослідженню і розробці найважливіших питань історії Жовтня, а саме характеру, рушійних сил, перспектив розвитку революції, її міжнародного значення, критики антиленінських позицій Троцького, Каменева, Зінов'єва. Автори у своїх статтях доводять помилковість і неспроможність оцінок з цих питань, даних опортуністами. Так, Н. Майорський і Н. Ельвов [24] викривають безглуздість твердження Троцького, який ленінську оцінку характеру революції називав «національно обмеженою». Вся історія нашої революції, підкреслювали Н. Майорський і Н. Ельвов, вся наступна робота партії, історія існування Радянської влади, створення і розвиток Комінтерну, є живим доказом того, що боротьба за перемогу соціалістичної революції в одній країні безумовно не виключала міжнародної революційної перспективи і зв'язку з світовим робітничим рухом [24, с. 71].

Значення статті М. М. Покровського «Жовтнева революція в зображенні сучасників» полягало в тому, що вона найпослідовніше розкривала важливі положення ленінської концепції Жовтня, ґрунтовно критикуючи при цьому схему Троцького.

У статті «Історичне значення Жовтневої революції» на основі численних праць В. І. Леніна М. М. Покровський доводить непорушність завоювань робітничого класу і неминучість перемоги соціалізму в інших країнах. Історик підкреслює відмінність Жовтневої революції від усіх попередніх європейських революцій, що здійснювались під керівництвом буржуазії і тому прийнятих буржуазною ідеологією. Жовтнева революція, писав М. М. Покровський, «завдала, суто об'єктивно, найжорстокішого удару дрібнобуржуазному світогляду» [33, с. 20].

Окремі питання підготовки Жовтня розглянуті в роботах О. Варенцової, А. Станчинського, О. Лідака, А. Шестакова [15; 22; 37; 40; 41; 42]. Так, у статті А. Станчинського йдеться про участь В. І. Леніна в роботі VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б), першої легальної конференції більшовиків, яка прийняла ленінську резолюцію, де вказувалось на необхідність організації і озброєння пролетаріату, зміцнення його союзу з селянством, армією, розриву з політикою довір'я Тимчасовому уряду.

Боротьба В. І. Леніна за селянство у 1917 р. частково висвітлена у працях А. В. Шестакова. Цей автор розглядає деякі форми боротьби партії за найбідніше селянство, роз'яснювальну роботу в селах, організацію Рад селянських депутатів, земляцтв і т. д. На прикладі I Всеросійського з'їзду селянських депутатів (травень 1917 р.) історик показує напружену боротьбу більшовиків і особисто В. І. Леніна проти есерів за вплив на селянство. «Ленін наполегливо і стійко, — писав А. В. Шестаков, — у статтях, усних и письмових зверненнях до селян за-

кликав їх до згуртованості, до організації сил, розкривав обман селянства есерами і меншовиками. Ця політика дала свої результати: підвела широкі маси робітників та селян до дружнього виступу у Жовтневі дні» [41, с. 108].

Готуючи Велику Жовтневу соціалістичну революцію, В. І. Ленін і керована ним партія більшовиків приділяли велику увагу революційній роботі в армії і флоті, військовій роботі серед пролетарських мас. Автори історичних праць прагнули розкрити військово-теоретичну діяльність В. І. Леніна, проаналізувати лєнінське політичне і воєнне керівництво Жовтневим збройним повстанням, показати роль В. І. Леніна у створенні Червоної гвардії [13; 31; 43; 47].

У ювілейному році було опубліковано і значну кількість газетних статей, присвячених висвітленню видатної ролі В. І. Леніна у Жовтневій революції і його геніальної теоретичної спадщини [21; 23; 26; 36]. Зрозуміло, що в рамках газетних статей їх автори не могли всебічно показати роль В. І. Леніна в історії Великої Жовтневої соціалістичної революції. У популярній, дохідливій формі вони висвітлювали лише окремі сторони цих великих і складних питань.

Історична література, видана до десятиріччя Радянської влади, становить особливий інтерес. Вона відбиває істотні якісні зміни, що сталися у процесі розробки історії Жовтня: нагромадження значного фактичного матеріалу, зростання кадрів істориків-марксистів.

Як бачимо, у 1927 р. історики впритул підійшли до вивчення важливих проблем історії Жовтня, з'ясування і всебічного висвітлення діяльності В. І. Леніна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 31, 522 с.
2. Вторая и третья Петроградские конференции большевиков в июле и октябре 1917 г. Л., 1927, 164 с.
3. Петроградский Совет рабочих и солдатских депутатов. Л., 1927, 376 с.
4. Шестой съезд 8—16 августа (26 июля — 3 августа) 1917 г. Протоколы, резолюции и постановления. М.—Л., 1927, 400 с.
5. Первый легальный Петербургский комитет большевиков в 1917 г. Сб. материалов. Л., 1927, 408 с.
6. Октябрьская революция и фабзавкомы, т. 1, Л., 1927, 287 с.
7. Из истории Октябрьской революции в Киеве. К., 1927, 123 с.
8. Крестьянское движение в 1917 г. М., 1927, 444 с.
9. «Коммунистическая революция», 1927, № 11, с. 72—73.
10. «Пролетарская революция», 1927, № 8—9, с. 321—351.
11. Абрамов А. Ленин — вдохновитель, организатор и руководитель Октября. — «Комсомольский агитпропработник», 1927, № 20, с. 4—11.
12. Баевский Д. Ленинская и каменевская оценка революции 1917 г. — «Пролетарская революция», 1927, № 12, с. 3—52.
13. Буйский А. Военная подготовка Октября. М.—Л., 1927, 96 с.
14. Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война (1917—1920). Симферополь, 1927, 184 с.

15. Варенцова О. Две тактики — «Пролетарская революция», 1927, № 4, с. 3—10.
16. Горин П. Пролетариат в 1917 году в борьбе за власть. М.—Л., 1927, 119 с.
17. Грекун И. Характер, движущие силы и международное значение Октябрьской революции. — «Коммунар», 1927, № 16—17, с. 9—16.
18. Груздев М. Н. Борьба за Октябрь в Ярославской губернии. Ярославль, 1927, 120 с.
19. Двинский Б. Как Ильич руководил Октябрьским восстанием. М.—Л., 1927, 48 с.
20. Кураев В. Октябрь в Пензе. Пенза, 1927, 73 с.
21. Курносоев А. Ленин — вожь рабочего класса. — «Уральский рабочий», 1927, 22 сѣня.
22. Лидак О. Июльские дни в Петрограде в 1917 году и тактика большевиков. — «Спутник коммуниста», 1927, № 13—14, с. 101—116.
23. Ломакин А. Ленин о характере Октября — «Красная Татария», 1927, 6 листопада.
24. Майорский Н. и Эдьвов Н. К вопросу о характере и движущих силах Октябрьской революции. — «Пролетарская революция», 1927, № 11, с. 34—73.
25. Малаховский В. Ленин о характере Октябрьской революции. — «Спутник коммуниста», 1927, № 19—20, с. 21—30.
26. Пашуканис Е. К учению Ленина о восстании. — «Правда», 22 квітня 1927 р.
27. Пионтковский С. К вопросу об изучении материалов по истории Октябрьской революции. — «Пролетарская революция», 1926, № 2, с. 234—243.
28. Пионтковский С. Октябрь 1917 года. М.—Л., 1927, 108 с.
29. Пионтковский С. Военно-революционный комитет в Октябрьские дни. — «Пролетарская революция», 1927, № 10, с. 110—137.
30. Пионтковский С. Накануне Октябрьской революции. — «Коммунистическая революция», 1927, № 19, с. 26—35.
31. Подвойский Н. Красная гвардия в Октябрьские дни. М.—Л., 1927, 107 с.
32. Покровский М. Октябрьская революция в изображении современников. — «Историк-марксист», 1927, № 5, с. 3—35.
33. Покровский М. Историческое значение Октябрьской революции. — «Коммунистическая революция», 1927, № 20, с. 3—13.
34. Савельев М. Ленин и Октябрьское вооруженное восстание. М.—Л., 1927, 62 с.
35. Сапунов А. Ленин и Октябрь. М.—Л., 1927, 80 с.
36. Сидоров К. Ленин о роли масс перед Октябрем. — «Известия», 1927, 28 жовтня.
37. Станчинский А. Всероссийская Апрельская конференция 1917 г. — «Пролетарская революция», 1927, № 4, с. 11—66.
38. Третьяков В. Ленин о характере нашей революции. — «Большевистская мысль» (г. Архангельск), 1927, № 11, с. 7—16.
39. Шейдлина С. Ленин и Октябрь. — «Коммунистическая революция», 1927, № 20, с. 85—94.
40. Шестаков А. Советы крестьянских депутатов в 1917—1918 гг. М., 1927, 80 с.
41. Шестаков А. Крестьянские организации и первый съезд Советов крестьянских депутатов (май 1917 г.). — «Пролетарская революция», 1927, № 5, с. 40—108.
42. Шестаков А. Из истории взаимоотношений пролетариата и крестьянства перед Октябрем 1917 г. — «Пролетарская революция» 1927, № 8—9, с. 130—142.
43. Эйдеман Р. и Меликов В. Армия в 1917 году. — М.—Л., 1927, 107 с.

44. Ярославский Е. Ленин как вождь пролетарского восстания. — «Каторга и ссылка», 1927, № 7, с. 9—16.

45. Ярославский Е. Большевики в февральско-мартовские дни. — «Пролетарская революция», 1927, № 2—3, с. 36—60.

46. Ярославский Е. Большевики в Октябре. — «Пролетарская революция», 1927, № 10, с. 26—90.

47. Ярославский Е. Военная работа РСДРП(б). Л., 1927, 55 с.

В. Я. Ревегук

СОЦІАЛІСТИЧНЕ БУДІВНИЦТВО В ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Питання соціалістичного будівництва в Донецько-Криворізькому басейні на початку 1918 р. частково розглянуто в працях загального характеру та окремих монографіях радянських істориків [19—24]. Окремі сторони проблеми відображено в документах, опублікованих в археографічних збірниках [1—6].

Однак, на наш погляд, соціалістичне будівництво в Донецько-Криворізькій республіці повного висвітлення в історичній літературі ще не дістало. Загальна полеміка про доцільність утворення та існування цієї республіки відвернула увагу від розкриття діяльності її уряду. Метою нашої статті була спроба показати якоюсь мірою роботу Ради народних комісарів ДКР та місцевих органів революційної влади в галузі господарсько-го та культурного будівництва на початку 1918 року.

Після розгрому буржуазно-націоналістичної та основних сил кадетсько-каледінської контрреволюції більшовицькі організації Донбасу та створений на IV обласному з'їзді Рад (27—30 січня 1918 р.) Раднаком Донецько-Криворізької Республіки мусили створити, відновити і зміцнити органи Радянської влади на місцях, закласти основи нової соціалістичної економіки, налагодити розвиток народної освіти і культури. Програма дій Раднакому була викладена в «Декларації уряду Республіки Рад Донецько-Криворізького басейну», де говорилося, що першочерговим завданням Раднакому є проведення в життя декретів, постанов та розпоряджень Ради Народних Комісарів Російської Федерації [10, с. 270—271].

Згідно з рішенням IV обласного з'їзду Рад [14, 16/II 1918 р.] Раднаком ДКР проводив у життя і постанови Радянського уряду України.

На початку лютого 1918 р. наказом народного комісара юстиції було ліквідовано старий буржуазний орган — Харківський окружний суд та Харківську судову палату [15, 15/II 1918 р.]. Створювалися нові колегіальні народні суди і революційні трибунали. Звернення Народного комісаріату юстиції до всіх комісарів юстиції і революційних трибуналів закликала вести рішучу, безпощадну боротьбу з ворогами революції [4, с. 325—328].

Щоб перешкодити буржуазії та угодовським партіям здійснювати контрреволюційну пропаганду, Раднарком Донецько-Криворізької республіки та виконавчі комітети місцевих Рад закрили ряд буржуазних і есеро-меншовицьких газет. Так, на початку березня 1918 р. в Харкові припинили існування газети «Наш Юг», «Южный курьер» та «Жизнь» без права виходу під будь-якою назвою [14, 5/III 1918 р.], в Луганську — «Заря» і «Хлібороб» [15, 18/III 1918 р.], в Катеринославі — «Народная жизнь» і «Наша борьба» [12, 66] та ін. У зверненні комісара народної освіти рекомендувалось реквізувати антирадянську літературу в кіосках. Продажа літератури передавалась радянським довіреним і найманим особам. Винні у розповсюдженні контрреволюційної преси притягувалися до суду Воєнно-революційного трибуналу [14, 6/III 1918 р.].

Проводячи в життя декрети Радянської влади, Наркомат фінансів прийняв постанову про ревізію сейфів у банках, де зберігалися кошти капіталістів. Гроші, що зберігалися в сейфах, вносились на поточний рахунок клієнтів у Державний банк, а золото в монетах і злитках конфіскувалося і передавалося в загальнодержавний фонд [15, 15/II 1918 р.]. Декрет Раднаркому від 28 лютого 1918 р. анулював державні позики. Цей захід спрямовувався виключно проти буржуазії, тому вклади трудящих в ощадних касах і проценти по них було визнано недоторканими [7, ф. 1822, оп. 1, спр. 1, арк. 29].

У січні 1918 р. в Харкові виникла Південна обласна рада народного господарства (ПОРНГ). Згідно з положенням про ПОРНГ, затвердженим IV обласним з'їздом Рад Донецького і Криворізького басейнів, вона мала працювати під керівництвом обласної Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів і була підзвітна їй [6, с. 291—292]. Для потреб ПОРНГ з'їзд виділив 10 млн. крб. [16]. У сферу її господарської діяльності входили Харківська, Катеринославська та Таврійська губернії, кам'яновугільні райони Облесті Війська Донського та залізорудний район Херсонської губернії. При ПОРНГ працювало 11 відділів, які спрямовували розвиток окремих галузей народного господарства.

На відміну від центру Росії, де районні ради народного господарства виникали самостійно, а їх зв'язок з центром був недосить міцним, у Донецько-Криворізькому басейні ПОРНГ сама створювала такі ради по всій області [5, с. 543]. Їх організація відбувалася на районних конференціях представників робітничих організацій, де в присутності інструктора ПОРНГ визначались кордони та центри економічних районів [8, ф. Р-1246, оп. 5, од. зб. 27, арк. 8]. Всього на території Донецько-Криворізького басейну було вирішено організувати 18 районних РНГ. На 23 березня 1918 р. їх вже існувало 14 [11, с. 38]. ПОРНГ, як регулюючий і організуючий господарсько-економічне життя орган Радянської влади, користувалася широкими правами.

Вона керувала правліннями націоналізованих підприємств, піклувалася про забезпечення промисловості, транспорту і сільського господарства області паливом, матеріалами і засобами виробництва, робочою силою та ін.

На конференції ПОРНГ, яка проходила в кінці лютого 1918 р. у Харкові, був прийнятий план націоналізації вугільної промисловості Донбасу. Великі шахти передбачалося націоналізувати, на середніх вводився робітничий контроль, а дрібні переходили в розпорядження районних РНГ [18, 6/III 1918 р.]. В основу цього плану було покладено рішення IV обласного з'їзду Рад про націоналізацію вугільної промисловості Донбасу [1, с. 405].

Націоналізація донецьких шахт у лютому-березні 1918 р. набула масового характеру. До 2 березня 1918 р. за рішенням ПОРНГ державними стали 97 [7, ф. 34, оп. 1, од. зб. 1, арк. 2], а на 29 березня 230 шахт [24, с. 159].

Видобуток вугілля в Донбасі різко падав, бо найсвідоміші робітники перебували в Червоній Армії, значну частину шахт зруйнували банди Каледіна, а вуглепромисловці влаштовували саботаж. Раднарком Донецько-Криворізької республіки і ПОРНГ стежили за планомірним розподілом наявного вугілля, зосередивши його виключно в паливному відділі ПОРНГ. Самовільні реквізиції резглидалися як злочин перед революцією [8, ф. Р-2620, оп. 1, од. зб. 4, арк. 96].

Було вжито заходів і по забезпеченню шахт бензином і мастильними матеріалами, відсутність яких загрожувала закриттям шахт. Ось чому окремим декретом Раднаркому видача бензину для автомобільного транспорту і його рух заборонялися. Весь бензин надходив у розпорядження ПОРНГ для шахт Донбасу за винятком 800 пудів, які виділялися броневою дивізіоні Червоної Армії [15, 21/II 1918 р.]. Паливний відділ ПОРНГ організував спеціальні маршрутні поїзди за паливом у Радянську Росію. З середини лютого до початку квітня 1918 р. в Донецько-Криворізький басейн прибуло 25 таких поїздів, котрі доставили близько 750 000 пудів пального [18, 12/IV 1918 р.].

У березні 1918 р. при ПОРНГ виник металургійний відділ, що знаходився у Катеринославі. Враховуючи досвід Уралу, він мав керувати націоналізованими підприємствами. 23 березня 1918 р. було ліквідовано «Югомету» — орган Тимчасового уряду, а всі її справи передані металургійному відділові [17, 25/III 1918 р.]. Катеринославська районна РНГ і металургійний відділ ПОРНГ стали налагоджувати нормальну роботу металургійних заводів, зокрема виробництво сільськогосподарських машин. Заводи по випуску останніх переходили під технічний і фінансовий контроль РНГ [17, 27/III 1918 р.].

7 березня 1918 р. при ПОРНГ з'явилося управління транспортом (транспортний відділ), яке було «вищим органом по

управлінню шляхами сполучення та перевозками по всій області» [15, 10/III 1918 р.]. Для контролю за діяльністю транспорту ПОРНГ затверджувала особливих комісарів з широкими повноваженнями, котрі разом з виконавчими комітетами Рад контролювали політичну, технічну та фінансову діяльність транспортних підприємств [6, с. 373—375].

На обласному з'їзді трудящих цукрової промисловості, що проходив 1—8 березня 1918 р. в Сумах (сюди приїхало 159 делегатів від 59 цукрових заводів Харківської, Курської, Вороного, Чернігівської і Полтавської губерній) [13, с. 13], було створено об'єднання Головцукор, яке функціювало при відділі сільськогосподарської промисловості ПОРНГ і являло собою вищий обласний економічний орган цукрової промисловості. Він мусив забезпечити заводи цукровими буряками, паливом, а також фінансувати їх [7, ф. 3958, оп. 1, од. зб. 11, арк. 14]. На чолі об'єднання стали професор М. Д. Зуєв та голова обласного комітету профспілки трудящих цукрової промисловості Г. К. Первухін. Співробітників набирали з інженерів та студентів старших курсів Харківського технологічного інституту, котрі мали досвід роботи в цукровій промисловості [7, ф. 3958, оп. 1, од. зб. 10, арк. 2]. Рада Народних Комісарів Донецько-Криворізької республіки затвердила структуру та завдання Головцукору [7, ф. 3958, оп. 1, од. зб. 2, арк. 12]. При цьому органі створювалось Бюро по розподілу цукру з представників різних відділів сільськогосподарської промисловості та транспорту ПОРНГ, надзвичайного комітету по продовольству Півдня Росії та трудящих цукрової промисловості [7, ф. 3958, оп. 1, од. зб. 7, арк. 11]. Спільним наказом Раднаркому та ПОРНГ від 20 березня 1918 р. всі заводські комітети, коменданти, комісари і начальники залізничних станцій зобов'язувалися забезпечити вантаження та відправку цукру. Насамперед підлягали виконанню наряди 12 цукрових заводів, яким загрожувала німецько-австрійська окупація, на 2 314 000 гудів цукру [7, ф. 3958, оп. 1, од. зб. 7, арк. 12. Підрахунки автора. — Р. В.]. Лише для Москви було видано наряди на 1000 вагонів цукру, причому щоденно відправлялось по 100 вагонів [7, ф. 3958, оп. 1, од. зб. 2, арк. 24].

На жаль, ми не знаємо, скільки всього вивезли цукру. Відомо, що за відправлений вантаж Головцукор одержав 15 млн. крб., які пішли на заробітну плату, контрактацію під майбутній урожай цукрових буряків та ремонт цукрових заводів [7, ф. 3958, оп. 1, од. зб. 10, арк. 2].

Для розвитку народного господарства і зокрема промисловості треба було по-новому організувати фінансову справу. Здійснюючи контроль за операціями і фінансовим станом банків та кредитних установ, ПОРНГ 19 лютого 1918 р. зобов'язувала їх систематично подавати відомості про стан всіх поточних рахунків промислових, торгових і торгово-промислових під-

приємств, а також всіх без винятку приватних клієнтів [9, ф. 71, оп. 1, од. зб. 367, арк. 8].

Радянська Росія, хоч і сама переживала надзвичайні труднощі, завжди подавала посильну допомогу Донецько-Криворізькому басейну. Лише Харківська контора Державного банку одержала протягом жовтня 1917 — квітня 1918 р. 860 млн. крб. [24, с. 127].

Мобілізація коштів провадилась і на території Донецько-Криворізької республіки, де, крім звичайних податків, з буржуазії стягувалися і надзвичайні, одноразові. Так, для розвитку народного господарства басейну згідно з декретом Раднаркому в лютому 1918 р. великі капіталісти 12 міст басейну мали оплатити 42 млн. крб. [1, с. 697]. Надзвичайні податки накладала також місцеві Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Наприклад, спекулянти і капіталісти станції Дебальцеве оподатковувалися на 100 000 крб. [15, 5/IV 1918 р.], Чугуєва — на 155 800 крб. [7, ф. 1822, оп. 1, од. зб. 5, арк. 15—16]. З капіталістів Змієва було повністю стягнуто контрибуцію в розмірі 100 000 крб. [14, 22/III 1918 р.]. З 20 березня по 5 квітня 1918 р. на рахунок Маріупольської Ради надійшло від обложених надзвичайним податком капіталістів 285 863 крб. [8, ф. Р-1246, оп. 1, од. зб. 34, арк. 467—514. Підрахунки автора. — Р. В.].

Надзвичайні податки й контрибуції являли собою одну з форм вилучення пролетарською державою прибутків буржуазії і відігравали важливу роль, особливо коли грошові кошти з центру надходили нерегулярно.

Фінансові заходи, проведені Раднаркомом та іншими органами Радянської влади Донецько-Криворізької республіки, підтримували економічну міць буржуазії і сприяли налагодженню нормальної діяльності виробництва в басейні.

Багато було зроблено і в галузі культурного будівництва. Організуючим центром в цьому напрямку був Народний комісаріат освіти, програма діяльності якого була затверджена на засіданні обласного комітету Рад [14, 3/III 1918 р.]. 19 лютого, згідно з постановою Раднаркому, було ліквідовано Харківський учбовий округ, як антинародний, бюрократичний апарат. Керівництво учбовими закладами передавалося вказаному комісаріатові [14, 21/II 1918 р.]. 26 лютого Народний комісаріат освіти заборонив викладання релігійного вивчення в державних і приватних учбових закладах, а його викладачів було звільнено [8, ф. Р-2109, оп. 1, од. зб. 267, арк. 2—3]. Створюючи сприятливі умови для навчання трудящих, Раднарком республіки заборонив виключати з навчальних закладів за невнесення плати [15, 18/III 1918 р.]. Інструкція місцевим комісарам, вироблена Народним комісаріатом освіти, передбачала розширення мережі шкіл, збільшення кількості учнів і вчителів, розгортання з їх допомогою культурної роботи серед населення та ін. [1, с. 707—710].

Трудащі басейну гаряче підтримали заходи Раднаркому. Так, загальні збори педагогічних рад, батьківських комітетів та учнів старших класів Олександро-Грушевська, де були присутні також представники від Раднаркому республіки і місцевої Ради, прийняли резолюцію, в якій виражалось прагнення «продовжити свою роботу на ниві народної освіти згідно з положенням Комісаріату по освіті разом з представниками Радянської влади» [14, 26/III 1918 р.]. На зборах учнів Харкова 24 лютого 1918 р. було вирішено створити опілку учнів-інтернаціоналістів. Спілка так визначила свої завдання: вести революційну боротьбу за демократизацію школи та поширювати ідеї наукового соціалізму серед учнів [15, 27/II 1918 р.].

Щоб залучити широкі маси до соціалістичної культури, необхідно було широко розгорнути систему позашкільної освіти для дорослих, тобто створити вечірні школи, курси тощо. На кінець лютого в Харкові існувало вже більше 20 гімназій та реальних училищ для дорослих, де навчалось близько 2000 чоловік [14, 23/II 1918 р.]. Рада курсів для робітників Харкова постановила, щоб викладачі народного університету читали робітникам і природознавчі науки. При курсах працювала і група для письменних. Плата була майже символічною — 1 крб. на місяць, а безробітні звільнялись від оплати [14, 2/III 1918 р.].

Народний комісаріат освіти займався і створенням дитячих будинків для сиріт та дитсадків. У Маріуполі було відкрито 4 дитячих садки, на утримання яких виділяла кошти місцева Рада [8, ф. Р-1246, оп. 1, од. зб. 34, арк. 221]. Постановою Раднаркому республіки 26 березня був закритий Покровський чоловічий монастир у Харкові, а все його майно і приміщення передавались згаданому комісаріатові для створення там дитячого будинку [14, 28/III 1918 р.].

Радянські органи республіки піклувалися і про хворих робітників. Наприклад, Харківська губерняська робітнича страхова конференція вирішила відкрити для туберкульозних санаторії у колишньому замиському ресторані «Версаль», Дергачівському госпіталі [7, ф. 2600, оп. 1, од. зб. арк. 93, 59] та на території Сабурової дачі [7, ф. 2600, оп. 1, од. зб. 7, арк. 16]. Такого типу санаторій передбачалося відкрити і в Маріуполі [8, ф. Р-1283, оп. 1, од. зб. 9-а, арк. 64].

Трохи більше місяця Раднарком Донецько-Криворізької республіки працював у відносно мирних умовах. Це були перші кроки до нового, щасливого життя. Та більшості намічених планів і творчих починань не судилося здійснитися у той час. Дальша діяльність органів Радянської влади в Донецько-Криворізькому басейні розгорнулася в ході боїв з німецько-австрійськими інтервентами і внутрішньою контрреволюцією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 3. К., 1967, 998 с.
2. Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1. К., 1967, 875 с.
3. Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918—1920 гг.). Документы и материалы. Днепропетровск, 1968, 357 с.
4. Борьба за власть Советов в Донбассе. Сборник документов и материалов. Сталино, 1957, 406 с.
5. Национализация промышленности в СССР. Сборник документов и материалов. М. 1954, 824 с.
6. Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1957, 757 с.
7. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР.
8. Донецький обласний державний архів.
9. Харківський обласний державний архів.
10. Ж. «Літопис революції», 1928, № 3, с. 250—289.
11. Ж. «Бюллетень ВСНХ», 1918, № 1, 38 с.
12. Ж. «Екатеринославский печатник»: Спеціальний випуск, 5 травня 1918 р., 66 с.
13. Ж. «Голос труда», 1918, № 11—12, 13 с.
14. Газ. «Донецкий пролетарий», 1918 р.
15. Газ. «Известия Юга», 1918 р.
16. Окремий додаток до газет «Донецкий пролетарий» та «Известия Юга» (без вказаної дати).
17. Газ. «Известия Екатеринославского Совета...», 1918 р.
18. Газ. «Возрождение», 1918 р.
19. Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1. К., 1967, 473 с.
20. Супруненко Н. Н. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920 гг.). К., 1966, 455 с.
21. Лихолат А. Жовтень на Україні. К., 1967, 162 с.
22. Гончаренко Н. Г. Октябрь в Донбассе. Луганск, 1961, 272 с.
23. Кихтев С. Октябрьская революция и первые социалистические преобразования в Донецко-Криворожском бассейне. К., 1969, 156 с.
24. Черномаз И. Ш. Борьба рабочего класса Украины за контроль над производством (март 1917 — март 1918). Харьков, 1958, 169 с.

І. С. Плахтій

ВІДНОВЛЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОЇ РАДИ РОБІТНИЧИХ ДЕПУТАТІВ У ГРУДНІ 1919 — ТРАВНІ 1920 РОКУ

Вивчення діяльності міських Рад, яким належала керівна роль у встановленні і зміцненні Радянської влади на Україні в період громадянської війни, має велике значення. Адже від

їх рішень, їх роботи великою мірою залежали хід революції на Україні, відбудова промисловості, подолання голоду, ліквідація паливної кризи та ін. Особливо це стосується міської Ради Харкова — великого пролетарського центру, який був тоді столицею Української РСР. А тимчасом у радянській історичній літературі немає жодного спеціального дослідження, присвяченого цій темі. Існують лише праці загального характеру [15; 16; 17].

11 грудня 1919 р. ВУЦВК і Раднарком УРСР утворили тимчасовий надзвичайний орган — Всеукраїнський Революційний Комітет, якому передавали всю повноту влади на території республіки. При наближенні радянських військ до міста Харківський ревком 11 грудня вийшов із підпілля і оголосив про перехід влади до його рук. Того ж дня Червона Армія звільнила Харків від денікінців.

12 грудня 1919 р. розпочав свою роботу Харківський ревком (М. Савельєв — голова, І. Козлов — секретар, Табаков — заступник голови). У кінці грудня ревком було реорганізовано. До його складу входило 7 комуністів і 2 лівих есери. При губревкомі успішно діяли такі колегії (відділи): продовольча, вищої Ради народного господарства, праці і міського господарства [2, ф. 2360, оп. 2, од. зб. 12, арк. 75].

Отже, Радянську владу у Харкові було відновлено спочатку у формі ревкому, який зосередив всю владу аж до виборів міської Ради робітничих депутатів.

У наказі Харківського ревкому від 13 грудня 1919 р. про відбудову Радянської влади і встановлення революційного порядку в місті фабрично-заводським підприємствам пропонувалось продовжувати свою роботу, а робітникам і службовцям виконувати свої обов'язки. Тимчасовий промадський комітет (орган міського самоврядування у Харкові в останній період денікінщини) розпускався. Створені ним комісії і дружини по охороні міста залишалися, але мали виконувати накази ревкому [10, с. 191].

Все державне майно на території Харкова ревком оголосив власністю трудового народу [4, 13/XII 1919 р.].

У Харкові діяло чотири районних ревкоми: Іваново-Лисогорський, Петінсько-Журавлівський, Основ'яно-Холодногорський і міський. При них були такі відділи: управління, продовольчий, соціального забезпечення, народної освіти, земельно-житловий і охорони здоров'я. Ці відділи проводили важливу роботу по наведенню революційного порядку: брали на облік квартири буржуазії, що втекла, влаштовували обшуки родин білогвардійців, охороняли приватні і громадські дачі, ліси та ін.

Значну допомогу Україні у створенні і зміцненні радянського і партійного апарату надавала Радянська Росія. У кінці грудня 1919 року ЦК РКП(б) надіслав у розпорядження Хар-

ківських губкому і ревкому 39 партійних і радянських працівників. Повернулися такі відомі трудящим Харкова більшовики, як П. Кін, М. Рухимович, М. Сатпельник, А. Сербиченко, І. Котлов та ін. [19, с. 183].

В. І. Ленін уважно стежив за подіями на Україні, зокрема у Харкові. Він щоденно інтересувався станом продроботи, забезпеченістю паливом міста і губернії, кількістю виготовлених паровозів [6, 28/I 1920 р.].

За прикладом Радянської Росії великого поширення на Україні набули безпартійні робітничі конференції. Через них трудящі широко залучалися до управління державою. В. І. Ленін вважав ці конференції після Рад «другим помічником» партії в управлінні країною [див. 1, т. 30, с. 164].

14 січня ревком звернувся до робітників Харкова з приводу скликання безпартійної конференції, «якій буде дано звіт про діяльність місцевої влади у справі продовольства, постачання паливом, соціального забезпечення трудящих, охорони здоров'я і питання житла». Конференція мала вибрати комісію для контролю і проведення разом з ревкомом правильних виборів до Харківської Ради, згідно з Радянською Конституцією [10, с. 194].

Конференція розпочала свою роботу 19 січня. На ній було 1300 делегатів від 150 підприємств. Конференція послала вітальну телеграму В. І. Леніну.

Безпартійна конференція робітників Харкова дала блискучі результати на користь Радянської влади [2, ф. 2360, оп. 1, од. зб. 12, арк. 62], сколихнула широкі робітничі маси, залучила їх до будівництва радянського апарату, обрала комісію по підготовці до виборів у міську Раду.

4 лютого відкрилася жіноча конференція Харкова. Вітаючи всі закони Радянської влади, вона закликала трудящих жінок згуртуватися навколо робітничо-селянської влади і комуністів [11, с. 726].

На заклик ревкому і профспілок було мобілізовано понад 200 працівників, членів правління профспілок і фабрично-заводських комітетів, до ревкому, було розподілено в його відділи і направлено на роботу як у місті, так і в губернії [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 1, арк. 20].

Перше розширене засідання ревкому за участю представників профспілок та фабзавкомів відбулося 21 грудня 1919 року. На ньому розв'язувалися питання радянського будівництва у Харкові. Засідання ухвалило також ряд заходів по допомозі фронту і місту [18, с. 68].

Харківський ревком взявся за налагодження роботи заводів і фабрик. Після чотиримісячного закриття завод Гельферіх-Саде, що знаходився у розпорядженні губраднаргоспу, розпочав виготовлення сільськогосподарських машин. У цехах заводу працювало 600 робітників і службовців. Заводський комітет (Ф. І. Костюшко — голова, керуючий інженер В. Р. Савич

і представник губраднаргоспу інженер А. Ф. Ніц) спрямовував всю діяльність підприємства.

На чолі заводууправління паровозобудівного заводу стояла колегія: голова П. А. Заривайко, члени В. Н. Матросов і Ф. Т. Лелюк. Через нестачу палива завод тимчасово змушений був скоротити число робітників з 3500 до 1000. В цехах залишалися робітники по ремонту верстатів і для обладнання маршрутних поїздів [5, 28/І 1920 р.]. Скоротилася кількість робітників у вагонних і паровозних майстернях та інших заводах.

Трудовий героїзм трудящих Харкова знайшов свій прояв у масових комуністичних суботниках і недільниках. 11 січня у Харкові успішно пройшов перший комуністичний суботник. Понад 3000 чоловік працювало в цей день на залізничному вузлі.

Харків поклав початок проведенню суботників на Україні. За перші три місяці після визволення міста в ньому пройшло 11 суботників і недільників, у яких брали участь тисячі трудящих [18, с. 69].

Постійну увагу приділяв ревком зміцненню могутності Червоної Армії, піклуючись про поповнення її рядів, постачання, розширення безпосередніх зв'язків з військовими частинами. У Харкові було створено комісію допомоги хворим і пораненим червоноармійцям. А 14 березня 1920 р. почався «Тиждень допомоги».

Під час «Тижня» велася посилена агітація серед населення, до якого Радянська влада зверталася із закликом допомогти червоноармійцям особистою працею, записом на курси, а також пожертвуванням медичних предметів господарського вжитку [12, с. 36]. Політичні агітатори виступали в робітничих кварталах і на концертах-митингах у лікарнях.

Важке становище склалося у Харкові з паливом і продовольством. У місті нараховувалося тільки 10 тисяч пудів вугілля, хліба було лише десять вагонів [19, с. 196].

26 грудня 1919 р. ревком скликав загальноміську конференцію правлінь профспілок, фабзавкомів і кооперації, яка розв'язувала питання продовольства і палива. Меншовики намагалися зірвати прийняття накреслених заходів, пропонуючи ввести вільну торгівлю. Було прийнято більшовицьку резолюцію, у якій профспілки, фабзавкоми і кооперативи зобов'язувалися послати кращих своїх працівників для роботи по заготівлі і розподілу палива та продовольства.

Для забезпечення овочами лікарень, їдалень та інших міських установ продвідділ ревкому взяв у своє ведення міські городи, а також утримував молочну ферму і розплідник для розведення птиці.

В середині лютого 1920 р. хлібний пайок для робітників фізичної праці видавався за нормою один фунт на чоловіка, а для службовців — по $\frac{1}{2}$ фунта. На цей час у місті працювало 8 їдалень, які щоденно відпускали 4400 обідів. З першого лю-

того працювали їдальні при школах-клубах, організовані губвідділом народної освіти для підлітків, які працювали на виробництві [6, 15/II 1920 р.].

Але продовольче питання не вдалося розв'язати. Взимку 1920 р. у Харкові не вистачало хліба. Селяни не везли продуктів до міста. Ревком поставив завдання зняти загороджувальні загони, які конфіскували у селян привезене до міста продовольство, а винних в цьому притягти до відповідальності [2, ф. 2, оп. 1, од. зб. 818, арк. 14].

Щоб налагодити постачання хлібом, ревком вирішив направити до міста все продовольство, яке знаходилося «на колесах» і на зсипних пунктах у межах Харківської губернії.

На одному з мітингів Харкова виступив Г. І. Петровський. «Ми повинні, — говорив він, — повернути село на свою сторону. Доки ми не пошлемо в село робітників, щоб там організувати селянина-бідняка, продовольча криза у нас не буде вирішена [8, 6/III 1920 р.].

В середині квітня 1920 р. було об'єднано багатолавочні кооперативи в єдине Харківське товариство [9, с. 45]. На початку травня вже працювало близько сорока розподільників у різних частинах міста, які обслуговували все населення, видаючи продукти по продовольчих картках.

Пленум Харківської Ради робітничих депутатів 30 квітня вирішив направити в село 30% депутатів для проведення політичної роботи. Крім того, кращих депутатів посилали до прод-органів губернії на постійну роботу. Пленум рекомендував заводам широко використовувати право на формування маршрутних поїздів для підвезення продовольства [7, 30/IV 1920 р.].

Дуже гостро відчувалася у Харкові і паливна криза. При відновленні Радянської влади в місті не було ні вугілля, ні дров. Фабрики і заводи не працювали через нестачу палива [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 1, арк. 22].

Ревком провів мобілізацію робітників з метою ліквідації паливної кризи. Фабзавкоми виділяли на боротьбу з холодом одного чоловіка від сотні робітників. Мобілізовані робітники зберігали за собою середній заробіток і одержували добові. На селі вводилась обов'язкова гужова повинність [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 1, арк. 22]. Особлива паливна комісія ревкому встановила для кожного повіту щоденні норми вивезення дров.

Коли більша частина України була визволена від білогвардійців, Президія ЦВК Рад України 25 лютого 1920 р. прийняла постанову «Про призначення повсюдних виборів до Рад та про порядок обрання на IV Всеукраїнський з'їзд Рад» [8, 26/II 1920].

Ревкоми, як надзвичайні органи влади, покликані промадянською війною, виконали свої завдання. Назріла необхідність замінити їх постійно діючими конституційними органами влади — Радами робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

«Харківський пролетаріат розпочинає будівництво своєї вла-

ди — до виборів у міську Раду робітничих депутатів. За прикладом Харкова розпочнуться вибори до Рад по всій Україні. Тому значення майбутніх виборів виходить за межі міста: ці вибори набувають важливого Всеукраїнського характеру» — говорилось в передовій статті газети «Известия» [6, 28/II 1920 р.].

21 лютого відбулося засідання Центральної комісії по виборах до міської Ради, обраної на загальноміській безпартійній конференції робітників. До складу президії ввійшли тов. Бейль (від гарнізону), тов. Юрченко (від трамвайного депо), тов. Хорунжий (від робітників залізниці) [8, 24/II 1920 р.].

Губернська виборча комісія регулярно надсилала до Центральної комісії при Президії ВУЦВК постанови, звернення, інструкції та інші матеріали, присвячені виборам [2, ф. 1, оп. 1, од. зб. 31, арк. 6].

25 лютого 1920 р. в газеті «Коммунист» було опубліковано положення про вибори до міської та районних Рад робітничих і червоноармійських депутатів Харкова. Вибори передбачалося провести на підприємствах, в установах, профспілках та військових частинах. Норми представництва були такими: до міської Ради 100 чоловік обирали одного депутата, а до районної Ради — 50. Місцеві виборчі комісії здійснювали керівництво виборами і складалися з голови Центральної виборчої комісії, голови заводського комітету (на підприємствах), члена правління спілки (в профспілках) і президії виборчих зборів. Вибори до районних Рад планувалося провести тільки на підприємствах.

Виборчих прав позбавлялись всі нетрудові елементи, петлюрівці, бандити та ін.

Вибори до Рад було вирішено проводити за партійними списками. Правом подавати списки користувалися такі партії: комуністи, боротьбисти, ліві есери (борьбисти й інтернаціоналісти), меншовики [8, 26/II 1920 р.].

5 березня на мітингу в управлінні Південної залізниці, присвяченому виборам до Рад, виступив Г. І. Петровський: «Ми переходимо до мирного будівництва, утворення соціалістичної держави. Перед робітничим класом стає величезне завдання проведення дійсної диктатури пролетаріату» [8, 6/III 1920 р.]. Григорій Іванович говорив і про ставлення до політичних партій. «Ті, хто залишилися на Україні, пережили декілька влад і знають всі втіхи режимів гетьмана, Петлюри, Денікіна і т. д. На гіркому досвіді ви впевнились, що тільки Радянська влада, є ваша робітнича влада» [8, 6/III 1920 р.].

8 березня розпочалися вибори до Рад у Харкові. Від колективу робітників вагонних майстерень Іванівського району до міської Ради було обрано 10 комуністів, на паровозобудівному заводі — 13 комуністів і ні одного меншовика [8, 14/III 1920 р.].

У виборах до Рад меншовики не хотіли здавати своїх пози-

цій. Комуністична партія розвінчувала меншовиків, їх платформу. На 19 березня до міської Ради було обрано 480 комуністів [8, 20/III 1920 р.]. У кінці березня 1920 р. вибори до Харківської міської та районних Рад робітничих депутатів було завершено.

Керівна роль у Радах робітничих і червоноармійських депутатів належала комуністам. У Харківській міській Раді комуністи і співчуваючі їм дістали 73% місць [20, с. 299]. Однак меншовики, користуючись демагогією, обманом, на деяких заводах і фабриках змогли провести своїх кандидатів до Ради [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 2, арк. 37]. Нестійкі пролетарські маси Харкова під впливом продовольчих труднощів віддавали свої голоси партії меншовиків, яка з цього приводу розвивала широку агітацію [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 1, арк. 3]. І сталося так, що у міській Раді такого великого пролетарського центру, як Харків, меншовики та співчуваючі їм дістали 16% місць. Це пояснюється насамперед тим, що серйозно змінився склад харківських робітників. Крім того, децистське керівництво губкому партії більше піклувалося про підбір своїх кандидатів на губернську і Всеукраїнську партійні конференції, ніж про виборчу кампанію [19, с. 220]. Таке становище привело до того, що із 1021 депутатів Харківської міської Ради робітничих і червоноармійських депутатів 247 представляли різні непролетарські партії.

Перед робітниками-депутатами ставилося завдання — ні в якому разі не відокремлюватись від широких народних мас, боротися за зміцнення трудової дисципліни, свідомості робітничого класу.

Ревком склав свої повноваження перед Харківською міською Радою робітничих депутатів, перше засідання якої відбулось 17 квітня 1920 року. Від імені ревкому відкрив це засідання Г. І. Петровський, який у своїй короткій промові закликав робітничий клас міста об'єднатись під керівництвом Комуністичної партії для боротьби з новим фронтом — економічною розрухою, для відбудови зруйнованого народного господарства [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 1, арк. 1].

З привітальною промовою від імені Всеросійського ЦВК виступив тов. Артем, який сказав: «Товариші! Харків завжди був форпостом нашої революції. В третій раз ми скликаємо, робітники, вас тут, але тепер немає сили в світі, яка може нас зламати» [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 1, арк. 7].

Перше засідання Харківської міської Ради робітничих депутатів прийняло таку резолюцію: «Ставлячи боротьбу з господарською розрухою на основі мілітаризації праці і переходу до загальної повинності, Рада визнає, що ця боротьба може бути успішною при умові все більшого залучення мас до комуністичного будівництва через профспілки, заводські комітети, ко-

оперативи, під загальним керівництвом Комуністичної партії» [8, 20/IV 1920 р.].

23 квітня Харківська Рада вшанувала 50-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. З великою промовою, присвяченою ювілею вождя, виступив Г. І. Петровський. Від конференції більшовиків Харківського повіту тов. Наконечний оголосив вітальну телеграму В. І. Леніну, в якій говорилося: «Харківська повітова конференція КП(б)У вітає світового вождя робітничого класу і біднішого селянства з приводу виповнення 50-річчя з дня народження. Трудящі міста і села глибоко цінять Ваші заслуги у справі розкріпачення робітничого класу від вікового іга капіталізму. Часті зміни влади на Україні не могли не позначитись на робітничім класі, але голосний Ваш заклик до праці і дисципліни знаходить живий відгук у серці всіх трудящих. Конференція разом з Вами заявляє: «Дисципліна, труд і витримка» — ось наш шлях. Хай живе світова Комуністична революція! Хай живе вождь її тов. Ленін!» [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 3, арк. 46].

Після розпрому децистів ЦК РКП(б) 19 квітня 1920 р. направив на постійну роботу до Харкова Б. М. Воліна, партійного і радянського працівника, якого було обрано головою губвиконкому і редактором газети «Коммунист» [14].

Для організації відсічі білополякам з 20 квітня у Харкові і губернії проходила мобілізація трудящих, а на початку травня було проведено «Тиждень трудового фронту», в ході якого основні зусилля було спрямовано на постачання Червоної Армії [3, ф. Р-1, оп. 22, од. зб. 1, арк. 41].

Харківська Рада робітничих депутатів всю свою діяльність зосередила на допомозі фронту. Частина депутатів було мобілізовано до лав Червоної Армії.

Меншовицькі депутати намагалися зривати заходи Ради. На пропозицію комуністів робітники і частина службовців почали відкликати меншовиків із Ради. Так, загальні збори службовців управління Північно-Донецької залізниці 30 квітня постановили відкликати обраних ними п'ять меншовиків. Причиною була відмова останніх мобілізувати 30% Ради для роботи на селі [19, с. 220—221].

На початку травня зібрався мітинг на паровозобудівному заводі. До IV більшовицької резолюції меншовики намагалися внести одну поправку: для успішної боротьби з польськими панами необхідно створити єдиний фронт всіх соціалістичних партій. Меншовицька поправка була відкинута більшістю. Незнайшли підтримки меншовики і в залізничних майстернях та на інших заводах Харкова [13].

Ті підприємства, які місяців два тому назад обрали меншовиків до міської Ради, тепер відкликали їх і заміняли комуні-

стами і співчуваючими їм. Так Харківська Рада очищалася від «лжедрузів народу» — меншовиків.

Вибори до Харківської Ради робітничих і червоноармійських депутатів весною 1920 року показали зростання авторитету Радянської влади, розширення її впливу на маси, зміцнили диктатуру пролетаріату, наблизили органи Радянської влади до мас.

Харківська Рада робітничих депутатів — Рада столиці Української РСР — найбільш революційний представник влади трудящих, вела посилену боротьбу за зміцнення Радянської влади на Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 30, 527 с.
2. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва Української РСР.
3. Харківський міський державний архів.
4. Бюллетень Харьковского Военно-Революционного Комитета, 1919 р.
5. Газ. «Известия Харьковского Военно-Революционного Комитета», 1920 р.
6. Газ. «Известия Всеукраинского Ревкома и Харьковского губревкома», 1920 р.
7. Газ. «Известия Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета», 1920 р.
8. Газ. «Коммунист», Орган Центрального и Харьковского Комитетов КП(б)У, 1920 р.
9. Ж. «Известия Центросоюза», № 3—6 (14—17). Х., июнь, 1920, с. 45—46.
10. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. 1919—1920. Збірник документів і матеріалів. К., 1957, 1083 с.
11. Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах, т. 2. К., 1967, 918 с.
12. Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах, т. 3. К., 1967, 910 с.
13. Гражданская война на Западном фронте, вып. 1. Сборник статей из Советской прессы. Х., 1920, 64 с.
14. Волин Б. М. Из воспоминаний. М., 1972, 32 с.
15. Українська РСР в період громадянської війни, т. 3, К., 1970, 463 с.
16. Колісник М. К. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920. Х., 1958, 204 с.
17. Потарикіна Л. Л. Ревкоми України в 1918—1920 рр. К., 1957, 156 с.
18. Рибалка І. К., Розін С. О. Участь трудящих Харківщини у розгромі іноземних воєнних інтервентів і внутрішньої контрреволюції. 1918—1920. — Трудящі Харківщини в боротьбі за побудову комунізму. Х., 1957, 352 с.
19. Куличенко М. И. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов. 1918—1920. Х., 1966, 248 с.
20. Нариси історії Харківської обласної партійної організації. Х., 1970, 807 с.

ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА ТРУДЯЩОМУ СЕЛЯНСТВУ УКРАЇНИ У ВІДРОДЖЕННІ ТВАРИННИЦТВА (1921—1925 РОКИ)

Під час імперіалістичної і промадянської воєн тваринництво України зазнало значних збитків. Трудяще селянство відчувало гостру нестачу робочої худоби, без якої неможливо було обробити землю, одержану в ході революційних аграрних перетворень. Зменшилося в республіці поголів'я великої рогатої худоби, овець, кіз і свиней, за рахунок яких поповнювалися харчові ресурси сільського і міського населення та створювалися фонди сировини для ряду галузей промислового виробництва. В умовах переходу країни до мирного соціалістичного будівництва відродження тваринництва набувало першочергового значення і вимагало постійної уваги з боку партійних і господарських органів.

Боротьбі трудящих селян України за відродження тваринництва у відбудовний період відводиться чимале місце в історичній літературі. Історики насамперед звертаються до питань розвитку тваринництва в колективних господарствах [33; 36; 37; 38; 39; 43; 45; 46]. У ряді праць узагальнюючого характеру наведені підсумкові дані про стан тваринництва та розподіл худоби серед окремих прошарків селянства [32; 34; 36; 41; 43; 46].

Не претендуючи на всебічне висвітлення теми, ми прагнули узагальнити і проаналізувати ті найважливіші заходи, яких вживала Радянська влада з метою забезпечення трудящого селянства України тягловою силою і продуктивною худобою у відбудовний період.

Внаслідок ліквідації поміщицької власності трудяще селянство України мало одержати понад 600 тис. коней і 816 тис. голів великої рогатої худоби [43, с. 14]. Однак розподіл конфіскованих тварин, як і поміщицького реманенту, не завжди здійснювався на основі класових принципів. Неодноразові зміни політичної влади на території республіки у 1918—1920 рр. приводили до перерозподілу і втрат поміщицької худоби. З остаточним утвердженням Радянської влади на Україні частина колишньої поміщицької худоби була передана до радянських спеціалізованих господарств і колективів, а решту розподілили серед селян під контролем органів влади та КНС. Одночасно відповідно до інструкції Всеукрревкому від 5 лютого 1920 р. і спеціального циркуляру Раднаркому УРСР від 24 березня 1920 р. розпочалося вилучення робочої і продуктивної худоби в куркульських господарствах [7, с. 15]. Всього протягом двох років революційних аграрних перетворень тут було конфісковано близько 2 млн. голів коней і великої рогатої худоби [38, с. 94].

У зв'язку з закінченням громадянської війни і початком скорочення збройних сил трудяще селянство одержало вибракovaných коней Червоної Армії. Наприклад, тільки в Київський повіт надійшло в 1920 і на початку 1921 р. 1154 коней [12, ф. Р-353, оп. 1, спр. 244, арк. 14; ф. Р-350, оп. 1, спр. 220, арк. 9, 12].

Конфіскація худоби в поміщицьких і куркульських господарствах дала можливість якоюсь мірою забезпечити бідноту і середняків робочою і продуктивною худобою, що стало однією з основних передумов їх економічного піднесення. У Київській губернії число безкінних селянських господарств з 1916 по 1921 р. зменшилося з 57,3 до 28,9%, а безкорівних — з 45,8 до 13,1% [40, с. 10]. Збільшення поголів'я худоби в бідняцько-середняцькій групі спостерігалось в кожній губернії України. Воно свідчило, що становище трудящого селянства поліпшилося. Диктатура пролетаріату революційними заходами в основному ліквідувала економічні умови експлуатації сільської бідноти куркулем. Але вона не змогла задовольнити потреб всіх безкінних господарств, які в свою чергу не могли ввести в господарський обіг землю, одержану від Радянської влади. Ось чому партійні організації у 1920—1921 рр. рекомендували Радам і комнезамам прикріплювати безкінні господарства на час польових робіт до тих, які мали робочу худобу. Таке прикріплення не передбачало ніякої плати за користування куркульською худобою¹.

У перші роки відбудови народного господарства широку допомогу тягловою силою трудящому селянству надавали підрозділи Червоної Армії. Так, весною 1921 р. тільки в Миколаївській губернії на обробці ланів трудящих селян було використано 6 тисяч червоноармійських коней [19, ф. 28, оп. 1, спр. 1473, арк. 6]. У Полтавській губернії частини Червоної Армії виділили для обробітки ланів сільської бідноти 2 тисячі коней [17, 21/IV 1921 р.; 27/IV 1921 р.]. Допомога Червоної Армії кіньми селянам не припинялася і в наступні роки [19, ф. 28, оп. 1, спр. 458, арк. 11, 15, 16].

Процесові відродження тваринництва, який розпочався після закінчення громадянської війни, важкого удару завдали посуха 1921 р. і викликаний нею голод. Вже з осені 1921 р. відсутність будь-яких кормів зумовила ліквідацію в середняцьких і бідняцьких господарствах півдня України робочої і продуктивної худоби або обмін її на хліб та продукти харчування в районах республіки, які зазнали меншої шкоди від посухи (Лісостеп і Полісся). Отже, під час голодної зими 1921/22 р. частину худоби було втрачено біднотою і середняками. За хліб, фактично за безцінь (2,5 — 3 пуди хліба за коня або корову)

¹ З 1922 р., прикріплюючи зубожілі господарства до заможних, держава встановлювала тверду оплату, розмір якої контролювався Радами, КНС і комітетами взаємодопомоги [20, ф. 35, оп. 1, спр. 5, арк. 114; 22, ф. 1503, оп. 1, спр. 320, арк. 183].

[6, ф. Р—224, оп. 2, спр. 54, арк. 1], куркулям вдалося повернути робочу і продуктивну худобу і, використовуючи приховані запаси кормів, зберегти її до нового врожаю. Скупка куркулями худоби у сільської бідноти в неврожайних губерніях і повітах набула масового характеру, про що говорилося на III з'їзді КНС (15—20 травня 1923 року). В Катеринославській, Запорізькій і Миколаївській губерніях масовий продаж худоби і скупка її куркулями зафіксовані в 42% волостей; у Київській, Подільській, Кременчуцькій і Чернігівській губерніях — у 15% волостей [26, с. 23]. Таким чином, куркульським господарствам вдалося певною мірою відновити свої економічні переваги на селі [16, с. 18; 29, ф. 17, оп. 31, спр. 90, арк. 8]. Робітничо-селянський уряд Радянської України став на захист економічних інтересів сільської бідноти. На основі постанови ВУЦВК від 8 липня 1922 р. «Про ліквідацію кабальних угод» частину худоби і майна, закладену під заставу і скуплену куркулем в тяжку зиму 1921/22 р., було повернуто попереднім власникам [33, с. 89]. Тільки в Херсонському окрузі ця постанова допомогла визнати недійсними і розторгнути понад 2 тис. кабальних угод сільської бідноти з куркулем [9, с. 326]. У Донецькій губернії, за повідомленням комітетів незаможних селян, постанова ВУЦВКу дозволила бідноті «повернути назад все те, що вона змушена була віддати куркулям в результаті укладання кабальних угод» [19, ф. 1, оп. 7, спр. 370, арк. 2]. Але значна частина худоби залишилася у куркулів.

Рішуче захищаючи інтереси сільської бідноти і середняків, Радянська влада відкинула спробу куркулів повернути втрачені худобу і реманент на основі законів про закріплення землі і майна, введених в дію з переходом країни до непу. Щоб покласти край намаганням глитаїв і підтвердити класові позиції Комуністичної партії та уряду в проведенні аграрної політики, ВУЦВК 10 травня і 2 серпня 1922 р. видав постанови «Про припинення справ, які виникли у зв'язку з розкуркулюванням села» і «Про продовження строків закріплення майна за незаможними селянами, відібраного ними в процесі розкуркулювання села» [41, с. 215]. Весь реманент і худоба, вилучені раніше у куркулів, остаточно закріплювалися за організаціями незаможних селян, окремими господарствами сільської бідноти та колективами.

Комуністична партія і Радянський уряд в 1921—1922 рр. здійснили ряд заходів, щоб зберегти худобу в тих районах, які постраждали від посухи. Насамперед необхідно було врятувати худобу радгоспів, племінних розсадників і колгоспів. Через це організували її відгін з потерпілих районів до північних губерній республіки і розміщення у подібних категоріях господарств. Частково організували відгін індивідуальної худоби та розміщення її у забезпечених фуражем селянських господарствах північних повітів [19, ф. 27, оп. 1, спр. 15, арк. 11; 28, ф. 27,

оп. 2, спр. арк. 78; 6, ф. Р-18, оп. 1, спр. 12, арк. 26]. Господарства Запорізької губернії відправили худобу на зимівлю в дніпровські плавні, де кожному повітові було виділено окремі ділянки для випасу [6, ф. Р-208, оп. 1, спр. 59, арк. 4; спр. 68, арк. 33—34].

Селянським господарствам, які мали племінну худобу, з осені 1921 р. земельні відділи почали видавати фураж. На допомогу прийшла і державна цукрова промисловість. У Полтавській, Харківській губерніях і південних районах Поділля та Київщини діючі цукрові заводи за розпорядженням уряду стали відпускати для годівлі худоби відходи виробництва [28, ф. 27, оп. 2, спр. 91, арк. 93]. Резолюція VI Всеукраїнського з'їзду Рад (17 грудня 1921 р.) «Про зерновий фонд комітетів неможливих селян» давала право місцевим органам влади провадити добровільні позики фуражу у заможних селян для потреб мало-місних господарств. Держава диктатури пролетаріату зобов'язувалася врахувати одержаний в позику фураж при визначенні податку 1922 р., якщо потерпілі від посухи господарства не зможуть повернути його [10, 1921, № 10, с. 34; 13, с. 155]. Всі ці заходи, застосовані партією і урядом, забезпечили збереження частини худоби у неврожайних районах республіки. Однак втрати були значними. В Донецькій, Катеринославській, Запорізькій, Миколаївській і Одеській губерніях в 1922 р. проти 1916 р. вони були такими: коней — 56%, великої рогатої худоби — 47,3, овець — 41,2 і свиней 73,9% [28, ф. 27, оп. 3, спр. 582, арк. 33]. В цілому по республіці на весну 1922 р. кількість коней зменшилася на 55%, великої рогатої худоби — на 25%, овець — на 40%. Найбільші втрати спостерігалися у стаді свиней, що скоротилося на 70% [28, ф. 27, оп. 4, спр. 606, арк. 4].

Основним конкретним заходом, який був застосований Радянською владою і сприяв відродженню тваринництва, став державний цільовий кредит трудящому селянству для купівлі худоби¹.

Початок роботі у цій справі поклали рішення VI Всеукраїнського з'їзду Рад. У відповідності з рішеннями з'їзду Наркомзем УРСР розробив план відродження тваринництва у потерпілих від неврожаю районах, який було затверджено травневою 1922 р. сесією ВУЦВКа. Він передбачав до 1 лютого 1923 р. видати селянам Донецької, Катеринославської і Одеської губерній та товариству «Село-допомога» з фондів Державного банку республіки 1545 тис. крб. (в грошових знаках 1923 р.) для купівлі робочих коней [28, ф. 27, оп. 4, спр. 341, арк. 3]. На ці кошти, за неповними даними, селяни придбали 1617 коней.

¹ Величезний вплив на відродження та розвиток скотарства в індивідуальних селянських господарствах мали податкова політика Радянської держави, поступове зниження цін на промислові товари, державна допомога у справі поліпшення рільництва та інші заходи, які потребують самостійного вивчення.

«Село-допомога» закупило 294 жеребців-плідників, які були розподілені між радгоспами, колгоспами і сільськогосподарськими кооперативами [28, ф. 27, оп. 3, спр. 377, арк. 78].

На допомогу трудящому селянству України у відродженні тваринництва прийшов братній російський народ. Уряд РРФСР 22 серпня 1922 р. та Рада Праці і Оборони видали розпорядження Державному банкові РРФСР відкрити осудний кредит неврожайним губерніям України для закупки робочої худоби в центральних районах Російської федерації на суму 120 млн. крб. У перших числах листопада того ж року Держбанк РРФСР асигнував ще 40 млн. крб. українським губерніям для тих же цілей. Вказана сума кредиту у вигляді позичок була видана селянам Донецької (50 млн. крб.), Катеринославської і Одеської губерній (по 47 млн. крб.). Залишки кредитних асигнувань були розподілені серед державних установ, кооперації і радгоспів [28, ф. 27, оп. 3, спр. 377, арк. 78].

Справа кредитування купівлі робочої і продуктивної худоби для потреб селян по лінії Державного банку з часом набула дальшого розвитку. Протягом січня—травня 1923 р. Державний банк республіки виділив Наркомземові кредити на суму 1 520 тис. крб. для осудних операцій по закупці племінної і робочої худоби. З цієї суми 560 тис. крб. надходило радгоспам і 960 тис. кооперації для дальшого розподілу серед колгоспів і одноосібних селянських господарств [28, ф. 27, оп. 4, спр. 341, арк. 23; спр. 606, арк. 8].

XII з'їзд РКП(б), що відбувся у квітні 1923 р., звернув увагу партійних організацій та фінансово-господарських органів на необхідність збільшення кредитних сум трудящому селянству та зменшення процентних нарахувань, щоб кредит став доступним основній масі бідняцько-середняцьких господарств [2, с. 699].

Використовуючи свій вплив і керівну роль в кооперації та комітетах селянської взаємодопомоги, партія орієнтує їх на організацію допомоги трудящому селянству в розвитку справи піднесення тваринництва.

Виконуючи рішення з'їзду партії, Радянський уряд через Наркомзем і новоутворений на пайовий капітал «Укрсільбанк» та його місцеві філії різко збільшили видатки селянству на відродження тваринництва. Протягом жовтня 1923—липня 1924 р. «Укрсільбанк» відпустив трудящому селянству для купівлі робочої худоби 1 млн. 163 тис. крб. і племінної—154 тис. крб. [30, с. 106]. У кінці 1924 р. в зв'язку з неврожаєм у ряді районів республіки Радянська держава збільшила розмір допомоги трудящим селянам. Щоб попередити втрати худоби біднотою і не допустити збагачення куркульського прошарку, уряд УРСР виділив для контрактацій продуктивної і робочої худоби 3 млн. крб. [28, ф. 1, оп. 2, спр. 2683, арк. 64]. Весною 1925 р. «Укрсільбанк» видав трудящому селянству для при-

дбання робочої худоби 2 млн. крб., племінної худоби — 275 тис. крб. і на розвиток молочного господарства і тваринництва ще 400 тис. крб. [14, с. 78—79]. У 1925/26 р. для збільшення робочої худоби селянство республіки одержало через «Укрсільбанк» 2 млн. крб., з них 1 млн. становили довготермінові кредити [4, с. 69].

Контроль за справедливим і своєчасним розподілом кредитів серед селянства здійснювали партійні осередки села та КНС. У Харківській губернії восени 1924 р. для розвитку скотарства селяни дістали через кредитні товариства 436 940 крб. Сільській бідноті надійшло 53% цієї суми, середнякам — 44 і заможним — 3% [29, ф. 17, оп. 31, спр. 110, арк. 64]. У межах республіки трьохмільйонний кредит восени 1924 р. одержали: 65% — сільська біднота, 30 — середняцькі і 4% — заможні господарства [3, с. 14].

Здебільшого кредити надавалися бідняцько-середняцьким масам для закупки робочої і продуктивної худоби. У ряді випадків держава і кооперація змушені були стати на шлях кредитування найму робочої худоби. З допомогою цього заходу передбачалося вирвати сільську бідноту і безкінних середняків з-під куркульського впливу і зберегти у сфері економічного впливу Радянської держави. Кредит для найму худоби надавався з такого розрахунку: 5 крб. за обробіток 1 дес. посіву. Строк оплати дорівнював шести місяцям і кінчався найчастіше після одержання нового врожаю [24, 1924, № 14—15, с. 39]. Це положення робило кредит доступним для основної маси мало-посівних груп селянства. Кредити на оплату найму робочої худоби досягли значних розмірів. Так, сільбанк Катеринославської губернії з цією метою виділив безреманентним господарствам в період осінньої посівної кампанії 1925 р. 101 тис. крб., що становило 10% всіх кредитів за рік [29, ф. 17, оп. 16, спр. 1464, арк. 95]. У Сумському окрузі в січні—березні 1925 р. безкінні господарства, котрі потребували найму тяглової сили, по лінії сільськогосподарського кредиту одержали 20 тис. крб. [29, ф. 17, оп. 16, спр. 1563, арк. 292].

Державна допомога в 1924—1925 рр. дозволила трудящому селянству зберегти десятки тисяч голів робочої худоби і тим самим уникнути розорення та куркульської кабали.

Радянський уряд приділяв у відбудовний період велику увагу поліпшенню порід як робочої, так і продуктивної худоби, справі організації збуту і переробки продуктів скотарства, а також поширенню знань серед селян з питань зоотехніки і зооветеринарії. Держава взяла на себе зобов'язання допомогти трудящому селянству в боротьбі з епідемічними захворюваннями тварин та проведенні профілактичних заходів. На розв'язання всіх цих завдань радянські установи та організації трудящих націливі XII з'їзд РКП(б).

Початок поліпшенню порід худоби було покладено в період конфіскації її у поміщиків та куркулів. Як уже говорилося, кращі екземпляри робочих і продуктивних тварин Ради і КНС передавали на так звані опірні і злучні пункти, які повсюдно створювали земельні відділи Рад та кооперація, а пізніше вони стали виникати в радгоспах і колгоспах в міру господарського зміцнення останніх. За неповними даними, на початок 1922 р. на Україні діяло 618 злучних пунктів, які мали 938 жеребців, 698 бугаїв, 262 хряків, 219 баранів [28, ф. 27, оп. 3, спр. 377, арк. 45].

На допомогу Україні в справі відродження племінного тваринництва прийшов уряд Російської федерації. Влітку 1923 р. він надіслав 102 племінних коней, 107 свиней. Більшість цієї худоби за розпорядженням НКЗС потрапила до племінних розсадників, злучних пунктів і до кінних заводів [28, ф. 27, оп. 4, спр. 606, арк. 6—8].

Розсадниками поліпшених порід худоби стали у відбудовний період кінні заводи і племрадгоспи, які постачали плідників на опірні та злучні пункти земорганів, кооперації, радгоспів і колгоспів. У 1923 р. республіка мала 8 державних племгоспів і 7 державних кінних заводів [28, ф. 27, оп. 4, спр. 606, арк. 4]. Одним з кращих у республіці був Полтавський державний кінний завод. Беззмінний керівник його О. Ф. Максимович у 1924 р. за відмінну працю був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора [23, 1925, № 14, с. 2].

За використання племінних плідників злучні і опірні пункти стягали невелику плату. Власникам худоби з числа сільської бідноти надавалися значні пільги в оплаті. Колективні господарства згідно з постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 23 січня 1925 р. «Про додаткові пільги незаможному селянству» дістали право першочергового користування племінною худобою опірних і злучних пунктів [28, ф. 27, оп. 5, спр. 11, арк. 125]. З року в рік мережа таких пунктів у республіці зростала. На кінець відбудовного періоду їх було вже на Україні близько 4 тис. [28, ф. 27, оп. 4, спр. 606, арк. 7, 13, 49].

У кінці відбудовного періоду в республіці з'явилися перші державні пункти по штучному заплідненню тварин [28, ф. 1, оп. 2, спр. 3937, арк. 99]. Поступово розширювалася і ветеринарна допомога трудящому селянству. Вже у 1923/24 р. уряд Радянської України відпустив для цієї мети 403 257 крб. Наступного року обсяг допомоги зріс більше, ніж у два рази, і досяг 901 146 крб. [28, ф. 27, оп. 6, спр. 64, арк. 29]. Ці кошти використовувалися в основному для боротьби з епідемічними захворюваннями тварин в індивідуальних селянських господарствах та для профілактики з метою попередження хвороб. Члени КНС і колективи одержували ветеринарну допомогу і ліки для тварин безплатно [12, ф. Р-353, оп. 1, спр. 224, арк. 12]. В кінці відбудовного періоду на території республіки діяло

706 ветеринарних дільниць, що стали центрами боротьби з епідемічними захворюваннями тварин. На цих дільницях працювало 970 ветеринарних лікарів та їх помічників [21, с. 133].

Героїчні трудові зусилля селян, поєднані з різносторонньою допомогою держави, привели до поступового відродження тваринництва в республіці. На 1925 р. поголів'я худоби кількісно перевершило 1916 рік (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток тваринництва УРСР, млн. голів [41, 230; 38, 93; 11, 139; 8, 89; 28, ф. 27, оп. 2, спр. 363, арк. 47]

Худоба	Роки					
	1916	1920	1921	1923	1924	1925
Коні	5,4	4,8	4,5	3,7	3,9	4,1
в тому числі робочі	4,5	4,1	3,5	3,1	3,2	3,3
Велика рогата худоба	7,6	8,1	7,5	7,4	8,4	8,1
Воли	0,7	0,9	—	0,8	0,7	0,6
Корови	3,1	—	2,9	3,7	3,7	3,9
Свині	4,6	6,2	4,7	2,3	4,4	3,8
Вівці і кози	6,3	6,4	5,8	8,3	9,2	9,6
Всього	23,9	25,5	22,5	21,7	25,9	25,6

Як бачимо, приріст худоби відбувся за рахунок корів, овець і кіз. До рівня 1916 р. наближалось поголів'я коней і свиней. Збільшення стада корів свідчило про поступове зростання високопродуктивного тваринництва. Найбільших успіхів досягнуто у зростанні поголів'я овець і кіз, тобто тих порід худоби, продукти яких діставали збут всередині селянського господарства.

Зростання продуктивного тваринництва вимагало організації збуту його продукції. Ідучи назустріч селянам, Радянський уряд через кооперацію збільшив закупку свиней і продаж їх за кордон. Одночасно на Україні розпочалося будівництво підприємств по переробці продуктів тваринництва. У 1924 р. в Полтаві було збудовано першу на Україні беконну фабрику, яка щорічно переробляла до 120 тис. свиней. У лютому 1926 р. почала діяти друга беконна фабрика — кременчуцька з річною потужністю 50—60 тис. свиней [5, с. 42].

Значно розширилася мережа боєнь і холодильників. У 1925 р. на території республіки працювало 280 підприємств для забою худоби і зберігання продуктів тваринництва і 74 м'ясні майданчики [21, 134].

Кількісне зростання продуктивної худоби потребувало спорудження і молочарських заводів. На кінець відбудовного періоду в республіці діяло 530 підприємств по переробці молока

[28, ф. 348, оп. 1, спр. 168, арк. 82].

Однак піднесення тваринництва в умовах малоземелля і постійного дроблення господарств не базувалося на міцній основі. Здебільшого худоба в селянських господарствах утримувалася за рахунок толоки, а не кормових культур. Кількість худоби протягом року змінювалася. Особливо це стосується неврожайних років, коли через відсутність кормів селяни змушені були ліквідувати частину робочої і продуктивної худоби. Постійне дроблення наділів, поява десятків тисяч нових господарств теж не сприяли піднесенню тваринництва і в кількісному, і в якісному відношенні. Новоутворені господарства здебільшого не могли забезпечити себе необхідною робочою і продуктивною худобою. Нерентабельними були також малопосівні господарства. Отже, незважаючи на абсолютне кількісне зростання худоби, процент безтяглових господарств на Україні був досить високим. У 1925 р. в основних природно-географічних районах республіки селянських господарств без робочої худоби нараховувалося: на Правобережжі — 59%, Лівобережжі — 41,1%, у степовій зоні — 44,8% [11, с. 139].

Таблиця 2
Забезпеченість селянських господарств робочою худобою на Україні
(кількість господарств дається в процентах) [8, XXV; 32, 156]

Господарства	1916 р., тільки селянські господарства	1923 р.	1924 р.	1925 р.
Без робочої худоби	4,3	45,5	45,7	44,67
3 1 головою робочої худоби . .	11,9	30,69	32,2	30,68
3 2 головами	32,0	20,49	19,29	21,49
3 3 головами	4,6	2,02	1,82	2,07
3 4 і більше головами	52	1,03	0,9	1,29

Табл. 2 свідчить, що у відбудовний період кількість господарств, не забезпечених робочою худобою, повільно зменшувалася. Більш цінними є дані про забезпечення робочою худобою селянських господарств за посівними групами. Тут яскраво проступає класове розшарування на селі. Серед господарств, що мали до 3 дес., таких, де не було худоби, нараховувалося 83,8%. У групі з посівом від 3 до 6 дес. їх було 50,3%; з посівом від 6 до 9 дес. — 30%; від 9 і більше десятин — 13% [25, с. 5]. Отже, найкраща забезпеченість робочою худобою спостерігалась у багатопосівній групі (від 9 і більше десятин). До 13% багатопосівних господарств, котрі не мали робочої худоби, насамперед слід віднести колишніх безземельних і малоземельних селян, що дістали землю в ході революції. Такі господарства змушені були здавати свої наділи в оренду куркулям. За підра-

хунками А. Гайстера, 5,2% куркульських господарств України у 1926 р. володіли 8,7% голів робочої худоби [32, с. 81].

Треба було негайно знайти вихід з такого становища, забезпечивши інтереси трудящих мас. Трудність полягала в тому, що малоземельні селянські господарства в силу економічних умов не могли стати власниками необхідної худоби і реманенту. До того ж і забезпечення їх робочою худобою та реманентом з економічної точки зору не було раціональним заходом. В. І. Ленін вказував, що вигідним може бути утримання коня у дрібнотоварному господарстві з посівною площею 7—10 десятин [див. 1, т. 15, с. 91]¹. Нераціональним було також і розпорошення державних коштів у вигляді кредитів і позик серед мільйонів селянських господарств. До того ж, незначні суми кредитів на кожне окреме господарство не могли привести до забезпечення всіх потребуючих необхідним мінімумом робочої і продуктивної худоби. Розпорошення коштів і засобів виробництва серед дрібних селянських господарств не сприяло піднесенню їх економіки, не давало можливості раціонально використати наявну худобу. Всі ці фактори, пов'язані з відставанням тваринництва, гальмували, як було відзначено на III з'їзді Рад СРСР (травень 1925 р.), дальший розвиток сільського господарства [27, с. 85].

У 1925 р. на Україні розпочалося створення спеціалізованих кооперативних скотарсько-молочарських товариств. Вони об'єднували власників продуктивної худоби з метою організації збуту продуктів тваринництва та поліпшення порід селянської худоби. До середини 1925 р. на Україні нараховувалося 158 скотарсько-молочарських товариств [11, с. 243]. У наступні роки кількість їх невининно збільшувалася, досягши на жовтень 1928 р. 1785 об'єднань [4, с. 149]. Скотарсько-молочарські товариства відіграли помітну роль у справі розвитку скотарства та підготовці трудящого селянства до колективного господарювання.

Таким чином, державна допомога трудящому селянству у відродженні тваринництва виявлялася у найрізноманітніших формах і була спрямована на забезпечення необхідною для ведення господарства робочою і продуктивною худобою. Надаючи допомогу трудящому селянству на основі класових принципів, Радянський уряд пов'язував економіку дрібнотоварного виробництва з економікою соціалістичного укладу і тим самим діставав можливість впливати на дальший розвиток індивідуальних господарств. Значна частина кредитів, виділених держа-

¹ Матеріали обстежень, проведених Наркомземом УРСР і органами статистичного управління республіки, показують, що у всіх природно-географічних районах в роки відбудовного періоду селянські господарства з посівом до 6 дес. вирощували культури споживного типу. Овес, пшеницю і ячмінь сіяли господарства, які мали понад 6 дес. Саме вони і були власниками більшості робочої і продуктивної худоби.

вою, сприяла розвитку тваринництва в радянських господарствах і колективах. Враховуючи їх зростаючу міць, уряд цілком об'єктивно розраховував на те, що ці господарства допоможуть трудящому селянству збільшити кількісно і якісно стадо робочої і продуктивної худоби і стануть взірцем для індивідуальних господарств у справі колективного використання тяглової сили.

Керуючись ленінським кооперативним планом, Комуністична партія і Радянський уряд спрямували зусилля селянської бідноти і середняків на піднесення тваринництва шляхом кооперування. Саме кооперація і колектив дозволяли правильно розв'язати це питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 15, 462 с.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I. К., 1954, 781 с.
3. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет. Сесія 4-та VIII скликання. Харків, 1925, 53 с.
4. Два роки роботи Уряду УРСР. Матеріали до звіту Уряду XI з'їздові Рад. Харків, 1929, 228 с.
5. X Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. 6—13 квітня 1927 р. Бюлетень 8. Харків, 1927, 116 с.
6. Запорізький обласний державний архів.
7. Збірник декретів, інструкцій та наказів по Народному Комісаріатові земельних справ. Харків, 1920, 78 с.
8. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший. Харків, 1929, 163 с.
9. З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. Збірник документів і матеріалів, вип. 1. Херсон, 1957, 909 с.
10. Ж. «Известия ЦК КП(б)У» — орган ЦК КП(б)У, 1921, № 10, с. 34—35.
11. Календар-довідник на 1926 р. районного статистика-кореспондента ЦСУ УРСР. Харків, 1925, 375 с.
12. Київський обласний державний архів.
13. Комітети незаможних селян України. Збірник документів і матеріалів. К., 1968, 639 с.
14. Компартия и село. Материалы к широком крестьянским конференциям. Харьков, 1925, 80 с.
15. Ж. «Комуніст» — орган ЦК КП(б)У.
16. Материалы к докладу НКЗС на II сессии ВУЦИКа. Состояние и перспективы сельского хозяйства Украины в 1922/23 году и основные задачи его восстановления. Харьков, 1924, 38 с.
17. Газ. «Незаможный селянин» — орган Полтавського губкому КП(б)У, 1920, 21 квітня.
18. Партійний архів Запорізького обкому КП України.
19. Партійний архів Інституту історії партії при ЦК КП України.
20. Партійний архів Полтавського обкому КП України.
21. План мероприятий по сельскому хозяйству Украины на 1925/26 год. Харьков, 1925, 250 с.
22. Полтавський обласний державний архів.
23. Ж. «Полтавський селянин» — орган Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, 1925, № 14, с. 1—2.
24. Ж. «Радянський селянин» — орган НКЗС УРСР, 1924, № 14—15, с. 39—41.
25. Статистические данные о КНС. (По данным обследования КНС ЦК КП(б)У в июне 1925 г. по данным ЦСУ). Харьков, 1925, 63 с.

26. Стенографічний звіт III Всеукраїнського з'їзду комітетів незаможних селян (15—20 травня 1923 р.). Харків, 1923, 269 с.
27. Съезды Советов СССР, союзных и автономных советских социалистических республик. Сборник документов в трех томах. 1917—1936 гг., т. 1. М., 1959, 236 с.
28. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР.
29. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
30. Четвертий з'їзд незаможних селян України. Харків, 1924, 244 с.
31. Березовчук М. Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм (1920—1933 рр.). К., 1965, 123 с.
32. Гайстер А. Расслоение деревни. М.—Л., 1928, 141 с.
33. Ганжа И. Ф., Слинко И. И., Шостак П. В. Украинское село на пути к социализму. — В сб. «Очерки истории коллективизации сельского хозяйства в союзных республиках». М., 1963, с. 158—191.
34. Гуревич М. Б. Питання сучасного селянського господарства України. Харків, 1927, 58 с.
35. Данилов В. П. Основные итоги и направления изучения советского крестьянства. — В кн. «Проблемы аграрной истории советского общества. Материалы научной конференции 9—12 июня 1969 г.». М., 1971, с. 28—64.
36. Данилов В. П. Социально-экономические отношения в советской деревне накануне коллективизации. — «Исторические записки», т. 55, 1956, с. 90—128.
37. Денисовець П. М. Колгоспне будівництво на Україні в 1921—1925 рр. Харків, 1969, 154 с.
38. Історія селянства Української РСР, т. II, К., 1967, 534 с.
39. Історія Української РСР, т. II, К., 1967, 899 с.
40. Каган С. Аграрная революция на Киевщине. К вопросу о социальных и политических процессах на селе. К., 1923, 69 с.
41. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1956, 555 с.
42. Поляков Ю. А. Переход к нэпу и советское крестьянство. М., 1967, 511 с.
43. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР, т. I (1917—1937 рр.). К., 1967, 511 с.
44. Трапезников С. П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос, т. 1. М., 1967, 366 с.
45. Чмыга А. Ф. Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921—1925 гг.). М., 1959, 224 с.
46. Шульга З. П. Підготовка суцільної колективізації на Україні. К., 1960, 151 с.

Ю. Г. Литвиненко

УТВОРЕННЯ ПЕРШИХ КОМУНІСТИЧНИХ ГУРТКІВ В ІНДІЇ

Велика Жовтнева соціалістична революція викликала піднесення національно-визвольного руху в країнах Азії. Це характерно і для Індії 1918—1923 років.

Однією з особливостей цього піднесення було утворення і поступове зміцнення лівого крила в національно-визвольному русі, частина представників якого поступово наближалася до сприйняття марксистсько-ленінської теорії.

У матеріалах до 40-річчя утворення Комуністичної партії Індії відзначалося: «У 1921—1925 роках в Індії утворювалися комуністичні групи, що було наслідком зусиль індійських революціонерів, які знаходилися під впливом Жовтневої соціалістичної революції, що визначила початок нової фази в розвитку національно-визвольного руху» [10].

Історія початкових кроків розповсюдження революційної теорії в Індії, її вплив на передову частину робітників і представників інших прошарків потребує глибокого вивчення. Ця робота уже певною мірою проводилася. Але, на жаль, матеріал розпорошено по різних виданнях і дістати загальне уявлення про початок утворення дійсно революційних груп, їх перехід на марксистсько-ленінську платформу і формування умов для утворення партії на основі революційного вчення важко. Уваги заслуговують насамперед публікації, які висвітлюють окремі факти або постановку ряду питань з історії початкового розвитку і організаційного оформлення комуністичного руху в Індії.

У матеріалах Комуністичної партії Індії межами першого етапу розповсюдження марксистської теорії, утворення революційних груп і гуртків, а також спроб організувати партію названі 1920—1925 роки. При цьому звертається увага на такі складові вказаного процесу, як виникнення революційних груп за кордоном із числа революційної еміграції, потім в Індії і Пешаверський та Канпурський процеси 1922—1924 рр. проти перших розповсюджувачів марксистської теорії в країні [7, с. 17].

У 1917—1919 рр. склалася широка політична еміграція з числа індійців, які прагнули взяти участь у боротьбі проти панування англійського капіталу в Індії. Лише до Афганістану з Індії, за приблизними даними, перейшло близько 18 000 чоловік [7, с. 17]. Політичні погляди і прагнення цього середовища були різними. Протягом 1918—1919 рр. поступово складається індійська колонія емігрантів і в Радянській республіці. Значна кількість індійських емігрантів концентрувалася у Середній Азії. У 1919 р. створюється індійська революційна асоціація в Ташкенті. Вона об'єднувала також індійські революційні групи в Бухарі і Баку. У 1918—1919 рр. відбувалися зустрічі ряду індійських революціонерів з Леніним та іншими діячами Комуністичної партії і Радянського уряду. Безпосередня робота серед революційної індійської еміграції, зустрічі її представників з В. І. Леніним сприяли посиленню впливу марксистської теорії в цьому середовищі.

Вплив марксизму посилювався і серед емігрантів, які знаходилися в інших країнах. У 1920 р. почалися контакти між представниками емігрантських груп, котрі сприйняли марксистську теорію або наближалися до цього. Виникла ідея об'єднати їх в організаційному відношенні. На основі революційної групи в Ташкенті було оголошено в 1920 р. створення партії. Але за-

кріпити цю спробу організаційно не вдалося. І не лише тому, що група була малочисленною і не мала тісних зв'язків з революційними силами Індії. Не було єдності в поглядах на характер і основні напрямки діяльності майбутньої партії. Наприкінці 1920 р. стався конфлікт між Т. Ачарія і М. Роем, що входили до складу так званого «виконавчого комітету» [5, с. 82]. У 1921 р. чимало індійських революціонерів, які перейшли на марксистську платформу, переїхало до Москви. Передові представники революційного руху Індії мали змогу таким чином краще оволодіти основами марксистсько-ленінської теорії і наочно знайомилися з застосуванням її в життя. Вони набули і досвіду пропагандистської та організаційної роботи.

У 1922—1923 рр. дехто з індійських політичних емігрантів повернувся до Індії і мав намір розгорнути роботу в існуючих революційних гуртках. Та на шляху до цього стали арешти і судовий процес в Пешавері на початку 1922 року [10]. Переслідувалися саме ті революціонери, які мали вже певний досвід боротьби, добре знали форми і методи роботи по організації партії.

Одночасно безпосередньо в Індії в роки піднесення національно-визвольного руху поширювалися відомості про Жовтневу революцію, зростала увага до марксистсько-ленінської теорії. С. Данге, звертаючи увагу на цей процес, відзначає, що існували істотні перепони на шляху просування революційних ідей до мас, бо революційні сили Індії знайомилися з вченням Маркса, діяльністю Леніна і більшовиків через статті таких авторів, як Б. Рассел та ін. [11]. Поступово кількість тих, хто прагнув зрозуміти ідеї Жовтня, положення марксистсько-ленінської теорії, збільшувалася. Англійський уряд намагався з самого початку встановити контроль за розвитком цього процесу. В 1919 р. він прийняв рішення про утворення бюро інформації, яке мало стежити за «більшовицькою діяльністю в Індії». Вже до першого звіту названого бюро додавався список індійців «з більшовицькими поглядами» [5, с. 34—36]. У звіті зазначено, що ряд індійців на початку 1920 р. мали зустріч з представниками Радянської Росії і заявили про те, що погоджуються з більшовиками [4, с. 37].

Певний перелом стався у 1921—1922 рр., коли виявилось прагнення прихильників марксистсько-ленінської теорії до об'єднання. На цей час деяка частина представників лівого крила Національного конгресу, невдоволена лінією М. Ганді і положенням Бардольїської резолюції, приєдналася до прихильників марксизму-ленінізму. Виявилися результати організаційної роботи тих, хто вже стояв на марксистській платформі. Одним з них був Ш. Усмані, котрий у вересні 1921 р. повернувся на батьківщину [10]. Посилилася пропаганда марксистської теорії. У квітні 1921 р. С. Данге видав книгу «Ганді і Ленін», де мова йшла про роль робітничого класу в революційній бороть-

бі. Існують свідчення індійської преси того часу, що вже в 1921 р. в Індії працювали комуністичні гуртки. Найвагомішим є той факт, що в грудні 1921 р. на сесії Національного конгресу в Ахмедабаді представники комуністичного гуртка оголосили документ під назвою «Маніфест Комуністичної партії Індії» [10]. Треба мати на увазі, що тоді в Індії комуністичні гуртки ще не об'єдналися. Цей документ, очевидно, був початковою платформою, на базі якої мало статися об'єднання [3, с. 383].

Цей факт підкреслюється в ряді робіт. У матеріалах самої компартії, опублікованих до 40-ї річниці її існування, відзначалося, що то була спроба виробити програму вимог і дій для національно-визвольного руху в дусі ленінських тез. Передбачалося, що основною мусить бути вимога повної національної незалежності. Поряд з цим мова йшла про ліквідацію засилля іноземного капіталу, феодалських залишків і здійснення демократичних свобод. Відзначається також, що вказана програма сприяла об'єднанню лівих сил в Національному конгресі [10]. Можна говорити про існування певного об'єднання прихильників марксистсько-ленінських ідей, від імені яких було висунуто документ. У літературі чітко вказані факти діяльності комуністичних груп у 1922 році. Підкреслюється, що виникали такі групи в районах, де існували давні і широкі революційні традиції, тобто в Бенгалії, Пенджабі, Махараштрамі, Мадрасі [10]. Згадується перша спроба створити комуністичну партію безпосередньо в Індії в 1922 році. Очевидно, мається на увазі робота, здійснювана С. Данге. У 1922 р. в газеті «Соціаліст» він писав: «Ми пропонуємо радикальним членам конгресу програму, яка відповідає ситуації. Партія може називатися Індійською соціалістичною робітничою партією Індійського національного конгресу. Партія повинна брати участь у боротьбі народу за свободу» [11]. У 1922 — на початку 1923 р. в країні діяло вже п'ять комуністичних гуртків [8, с. 31]. Необхідно було посилити роботу з метою об'єднання їх. Робота в цьому напрямку здійснювалася і в 1923 році. Вона мала привести до першої загальноіндійської зустрічі представників комуністичних гуртків. У лютому 1923 р. відбулися зустрічі С. Данге, Г. Хусейна, А. Мукерджі з цього питання [10]. На той час діяльність гуртків активізувалася. Їх члени брали участь в роботі місцевих і центральних організацій Національного конгресу, поширюючи там революційні ідеї, видавалося декілька газет.

Та склад комуністичних гуртків не був одноманітним. Одні їх члени вважали, що національна буржуазія Індії не є силою, здатною боротися за незалежність. Дехто перебільшував рівень розвитку капіталізму в країні і орієнтувався безпосередньо на соціалістичну революцію. Цієї позиції дотримувався М. Рой. Були й такі, хто виступав за побудову національно-легальної партії, перебільшуючи значення національного момен-

ту у розвитку революційної боротьби й наголошуючи на легальності. С. Бхакта, наприклад, в 1924 р. навіть намагався створити «легальну партію» [8, с. 6]. Молодим комуністичним гурткам довелося переборювати і вплив лейбористських поглядів, прихильники яких пропонували створити «Робочу партію», що розповсюджувала б ідеї класового миру та ін. ([9, с. 5].

Не слід забувати, що, крім цих труднощів, були й інші: марксистські пуртки діяли в умовах жорстокого переслідування з боку колоніального апарату. В секретному повідомленні віце-короля в грудні 1922 р. говорилося, що методи та ідеї комуністів все ширше розповсюджуються і впливають на різні верстви в Бенгалії та інших районах. На початку 1923 р. уряд провів арешти активних діячів революційного руху. 31 травня 1923 р. було заарештовано Ш. Усмани, М. Ахмеда, Г. Хусейна [10]. Арешти тривали. А навесні 1924 р. розпочався «більшовицький процес» у Канпурі. У підривній антиурядовій діяльності обвинувачувалося вісім чоловік. Судили ж тільки чотирьох: С. Данге, Ш. Усмани, М. Ахмеда, Н. Гупту. Міністр юстиції Англії заявив у парламенті, з приводу цього: «Ті, хто обвинувачується (Данге, Усмани, Гупта і Ахмед), не тільки розповсюджували комуністичні погляди. Вони таємно готувалися до насильственного революційного виступу для досягнення повної незалежності Індії» [11]. Арешти й судовий процес у Канпурі, очевидно, загальмували підготовку загальноіндійської конференції представників комуністичних гуртків. Ці події сприяли посиленню прихильників так званого національного комунізму, що відбилось на роботі конференції 1925 р., де вирішувалося питання про утворення партії. Але цей другий антикомуністичний процес не припинив розповсюдження марксистсько-ленінської теорії в Індії і згуртування революційних сил на її основі. Справа йшла до завершення першого початкового етапу у розвитку комуністичного руху Індії. Виникли перші пуртки, марксистська преса і посилилася пропаганда марксистсько-ленінської теорії. У матеріалах «40 років служіння народу» сказано: «Заслуга цих перших гуртків у тому, що вони пробивали щілини в кордоні цензури і репресій, при допомозі якого імперіалісти намагалися ізолювати індійські революційні сили від світової революції і особливого нового оплоту — Радянського Союзу» [10].

Перші комуністичні гуртки в Індії, незважаючи на значні перешкоди і недоліки, зумовлені молодістю комуністичного руху і обстановкою в країні, об'єктивно розв'язували завдання, котре В. І. Ленін сформулював так: «...перекласти істинне комуністичне вчення, яке призначене для комуністів більш передових країн, на мову кожного народу, здійснювати практичні завдання, які треба здійснити негайно, і злитися в загальній боротьбі з пролетарями інших країн» [1, с. 139].

1. Ленін В. І. Твори, т. 30, 561 с.
2. Девяткина Т. Рабочее движение в Индии в 1918—1922 гг. Индия. Статьи по истории. — «Ученые записки ин-та востоковедения», т. XX. М., 1959, с. 177—204.
3. Мартышин О. Коминтерн и проблемы единого антиимпериалистического фронта в Индии. — Коминтерн и Восток. М., 1969, с. 380—421.
4. Митрохин Л. Индия о Ленине. М., 1971, 131 с.
5. Персиц М. Восточные интернационалисты в России и некоторые вопросы национально-освободительного движения. Коминтерн и Восток. М., 1969, с. 53—109.
6. Проблемы коммунистического движения в Индии. М., 1971, 208 с.
7. Ahmad. Our first days. «New Age», 1966, vol VII, No 4.
8. The Masses of India, 1926, vol. II, No 9.
9. The Masses of India, 1926, vol. II, No 11.
10. New Age, 6/II 1966.
11. New Age, 13/VIII 1972.

О. І. Черноскутов

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ МЕНШОСТІ І ПЕРЕМОГА АНГЛІЙСЬКИХ РОБІТНИКІВ У «ЧЕРВОНУ П'ЯТНИЦЮ»

У 20-х роках нинішнього століття англійський робітничий клас вів важкі бої проти наступу капіталу на життєвий рівень трудящих. Особливо складним було становище у вугільній промисловості. У квітні 1921 р. після зради правих лідерів профспілок шахтарі зазнали поразки і змушені були прийняти умови, нав'язані підприємцями. В наступні роки шахтарі продовжували боротьбу і в липні 1924 р. добилися деякого підвищення заробітної плати [25, с. 62—66, 118]. Однак угода, підписана у липні 1924 р. між шахтарями і підприємцями, була укладена лише на один рік. І зрозуміло, по закінченні цього строку мав спалахнути черговий конфлікт. Передові елементи в робітничому русі під керівництвом Комуністичної партії Великобританії і Національного руху меншості (НРМ) готували робітничі маси до майбутньої боротьби [28, с. 200—202]. Завдяки такій підготовці робітники змогли одержати 31 липня 1925 р. перемогу, що увійшла в історію під назвою «Червоної п'ятниці», і примусили підприємців та уряд відступити.

У нашій статті розглядається роль НРМ у досягненні робітниками саме цієї перемоги. Дана тема не повністю висвітлена в історичній літературі. Як основне джерело ми використували комуністичну та робітничу пресу, а також матеріали англійської буржуазної преси.

Національний рух меншості брав активну участь в економічній боротьбі англійських робітників. Уже 20 грудня 1924 р. Виконком НРМ попереджував їх, що 1925 рік буде роком бага-

тьох конфліктів з підприємцями, і закликав розпочати кампанію за підтримку шахтарів, строк угоди яких з підприємцями кінчався у липні 1925 року [11].

Компартія і НРМ запропонували конкретну програму дій для шахтарів. У ній висувалися такі вимоги: збільшення заробітної плати, встановлення гарантованого мінімуму останньої, чітка зафіксованість тривалості робочого дня, прибавка за понаднормову та нічну працю і т. д. [3; 4]. Щоб підготувати робітничі маси до майбутньої боротьби, Виконком НРМ 21 лютого 1925 р. звернувся до них з відозвою. Оголошуючи, що НРМ починає національну кампанію за єдність робітничого класу, Виконком закликав створювати ради дії, куди обов'язково мали входити робітники основних галузей промисловості. Виконком НРМ наполягав, щоб усі виконкоми профспілок і Генеральна рада Британського конгресу тред-юніонів (БКТ) негайно вжили заходів для досягнення єдності дій. Якщо робітники не хочуть повторення «Чорної п'ятниці», підкреслювалось у відозві, вони мусять розпочати підготовку до боротьби якнайшвидше [12].

Національний рух меншості звернувся також з листом до Генеральної ради БКТ, пропонуючи вжити заходів для об'єднання у радах дій шахтарів, залізничників, машинобудівників та робітників інших галузей промисловості. НРМ відправив лист виконкомом трьох профспілок залізничників, 41 профспілки машинобудівників, Федерації гірників Великобританії, закликаючи їх створити ради дії для організації страйкової боротьби [5].

У лютому-березні 1925 р. НРМ організував і провів ряд конференцій у різних районах країни, де постійно йшла мова про необхідність підготовки робітників до боротьби з підприємцями, особливо у вугільній промисловості.

На початку квітня 1925 р. Компартія підбила перші підсумки кампанії за єдність дій, проводжуваної разом з Національним рухом меншості. У відозві Компартія відзначила, що кампанію за єдність дій добре зустріли робітничі маси, і підкреслила, що наступним кроком має бути створення рад дії, на які покладались такі завдання: боротьба за 100-процентне охоплення робітників профспілками; створення фабрично-заводських комітетів; інтенсивна пропаганда у відділеннях і районних комітетах профспілок за єдність дій; досягнення тісних зв'язків з кооперативним рухом як у місцевому, так і в національному масштабі, щоб створити страйкові комітети.

Компартія вказувала, що ініціативу створення рад дії мусять взяти на себе профспілки, а там, де це неможливо, — відділення профспілок [6].

Боротьба НРМ за єдність дій робітничого класу у першій половині 1925 р. дала позитивні наслідки. Хоч проект створення Виробничої спілки провалився [29, с. 159—160], під впливом Компартії і НРМ у різних районах країни починають створю-

ватись ради дії. 26 квітня 1925 р. рішення про організацію такої ради ухвалила нарада представників профспілок Шеффільда [7]. Того ж дня рада дії виникла в Единбурзі [8]. Конференція, скликана тут з цією метою, у своїй резолюції вказувала: «Конференція гірників, залізничників, транспортників, металістів і споріднених професій констатує, що їх нинішні вимоги про збільшення зарплати і поліпшення інших умов праці є мінімальними. Конференція усвідомлює всю небезпеку боротьби в середовищі робітників, підкреслює своє одностайне прагнення до погоджених дій і спільної тактики і обіцяє використати свій вплив у районних комітетах і профрадах, у профспілкових відділах, у шахтах, машинобудівних заводах, майстернях, щоб створити єдиний фронт» [14, с. 5].

У Донкастері профрада ухвалила негайно організувати раду дії, що й було втілено в життя. Згодом рада дії Донкастера виробила резолюцію з тим, щоб запропонувати її зборам всіх місцевих профспілок. Збори схвалили роботу керівництва гірників, залізничників, транспортників, металістів, яка вела до встановлення єдності дій у майбутній боротьбі за поліпшення умов праці: «Ми вимагаємо, щоб наш Виконком йшов по шляху, накресленому цим керівництвом, який веде до об'єднання всіх сил робітничого класу» [13, с. 8].

Дані резолюції свідчать, що боротьба Компартії і НРМ за єдність дій робітничого класу знайшла широку підтримку серед робітників.

У першій половині червня 1925 р. до НРМ приєдналась Лондонська профрада. Це був великий успіх Національного руху меншості, бо Лондонська профрада представляла 126 профспілкових об'єднань, куди входило 75 тисяч робітників. Крім того, до Лондонської профради належало 30 профспілок лондонських передмість, які охоплювали 40 тис. робітників [2]. Важливо, що діяльність НРМ підтримували більшість профрад країни. На думку Р. Мартіна, таких профрад було в цей час понад 50 [27, с. 97]. На час виникнення конфлікту у вугільній промисловості в липні 1925 р. внаслідок діяльності Компартії і НРМ, а також найпереводіших робітників у всіх важливих промислових центрах Англії виникли ради дії, котрі об'єднували робітників провідних галузей промисловості [9; 1, с. 161].

30 червня 1925 р., за місяць до закінчення строку угоди, підприємці розіслали шахтарям повідомлення про припинення угоди, починаючи з 31 липня. У проекті нового договору підприємці вимагали ліквідувати єдину процентну надбавку до зарплати шахтарів ($33\frac{1}{3}\%$) і замінити її процентною надбавкою, що встановлюватиметься за районами. Шаховласники добивалися забезпечення 13% прибутку незалежно від становища справ у вугільній промисловості, а також збільшення робочого дня до 8 годин. Прийняти пропозиції шахтовласників — означало знизити заробітну плату шахтарям на 13—48% відповідно

до районів. На випадок відмови шахтарів підприємці загрожували локаутом [26, с. 291].

Під впливом НРМ, який підкреслював, що поразка шахтарів викличе наступ капіталу і на робітників інших галузей промисловості, ради дії, робітничі маси застосували тиск на виконками профспілок і Генеральну раду. 10 липня Генеральна рада ухвалила резолюцію, обіцяючи шахтарям єдину підтримку всіх робітничих організацій [21, с. 6—7]. Генеральна рада створила спеціальний Промисловий комітет для зв'язку з Виконкомом федерації гірників. Через те, що шахтовласники, підтримувані урядом, наполягали на своїх вимогах, конференція виконкомів профспілок, яка відбулася 30 липня, схвалила звіт Промислового комітету і його пропозицію застосувати ембарго на перевезення вугілля. Конференція уповноважила Генеральну раду надати фінансову допомогу шахтарям і закликати профспілки до страйку. Ввечері 30 липня виконками трьох залізничних профспілок дали вказівку припинити навантаження, розвантаження і перевезення вугілля з 24-ї години 31 липня.

Єдність дій робітничих мас примусила уряд і підприємців відступити. Уряд змушений був оголосити про надання вугільній промисловості субсидії на дев'ять місяців, про необхідність створення урядової комісії для розгляду становища, яке склалося у вугільній промисловості. Шаховласники зняли свої вимоги, і шахтарі відновили роботу за попередніх умов.

Безсумнівно, значний вклад у досягнення цієї перемоги внесли Компартія і Національний рух меншості. У. Галлахер писав: «Рух меншості відіграв провідну роль у перемозі в «Червону п'ятницю», 31 липня 1925 р., коли солідарність профспілок з шахтарями примусила уряд Болдуїна і шахтовласників відмовитись від своїх вимог» [22, с. 6]. «Шахтарям довелося першим прийняти на себе удар, — зазначав Р. П. Арнот, — але решта робітників знала, що їх заробітна плата скоротиться, коли шахтарі зазнають поразки. Результат трирічної діяльності Руху меншості став очевидним» [23, с. 30]. У. Ханнінгтон так оцінював роль НРМ у перемозі робітників в «Червону п'ятницю»: «Рух завершив рік інтенсивною організаційною активністю і пропагандою за солідарність робітничого класу, що, без сумніву, значною мірою сприяло духові єдності, який виявився під час «Червоної п'ятниці» [24, с. 186]. А. Кук, секретар Федерації гірників, заявив: «Робітники повинні вважати себе щасливими, що серед них є червоні» [16, с. 12].

Перемога англійських робітників зумовила зростання авторитету Компартії і НРМ серед робітників. Цей факт не відкидала і буржуазна преса. «Морнінг пост» писала: «Перед останньою вугільною кризою сила Руху меншості в країні була авторитетно визнана великою... Сьогодні є справжні підстави заявити, що він значно збільшив число своїх членів після «вугільної» перемоги, досягнутої вночі з 30 на 31 липня 1925 року»

[20]. «Таймс» забила тривогу і закликала до рішучих заходів проти Компартії і НРМ: «Звичайно, неважко зібрати велику кількість доказів діяльності комуністів як серед шахтарів, так і серед робітників інших галузей... Комуністи, безперечно, є небезпекою для промисловців країни. Вони проповідують «класову війну»... Комунізм, особливо, коли він діє як Рух меншості, вимагає постійного нагляду і впертого опору» [19]. Як бачимо, навіть небезсторонні висловлювання буржуазної преси свідчать, що Компартія і НРМ в цей період мали значний вплив і авторитет серед робітничої маси.

Перемога англійських робітників викликала різну реакцію у лідерів профспілок. Праві відкрито раділи, що конфлікт у вугільній промисловості вдалося усунути мирним шляхом. Так, Дж. Клайнс прямо заявив: «Я радий, що страйкові вдалося заповігати» [17]. Більшість лідерів робітничого руху тільки виражали захоплення, а необхідних висновків з подій, що відбулися, не зробили. За словами А. Перселла, наприклад, «Червона п'ятниця» стала «однією з найбільших перемог профспілкового руху, досягнутих за останні 25 років» [17]. А. Свейлс, голова Генеральної ради, підкреслював: «Весь профспілковий рух одностайно і разом підтримував шахтарів, і в перемозі, котрої було досягнуто, ми бачимо практичну цінність солідарності і співробітництва робітничого класу» [17].

Тільки деякі з лівих лідерів змогли правильно зрозуміти суть подій, що відбулися. І одним з них був А. Кук. Він теж вказував на велике значення «Червоної п'ятниці» для робітничого руху: «Великий робітничий рух довів свою силу, єдність дала плоди, і шахтарі, і їх дружини та діти пам'ятатимуть 31 липня 1925 року» [17]. Одночасно А. Кук підкреслював, що «Червона п'ятниця» — це «тільки перший раунд», і закликав: «Давайте готуватись до остаточної перемоги» [10]. Чіткіше цю думку він виклав під час виступу у Менсфілді 23 серпня 1925 року: «У травні ми зіткнемося з величезною кризою і величезною боротьбою, які коли-небудь існували... Якщо почнеться боротьба, ми мусимо бути готовими. Ми виграли тільки перший раунд. Ми спасли шахтарів і їх дружин від дальшого страждання, але ми не досягли справедливості» [18].

Серед політичних партій і організацій робітничого класу лише Компартія і Національний рух меншості правильно оцінили значення «Червоної п'ятниці». Вони вказували на цю перемогу як на тимчасову і закликали робітників готуватися до майбутньої великої боротьби з підприємцями і урядом [10; 1, с. 161]. Компартія, звертаючи увагу на становище у вугільній промисловості, підкреслювала: «Перемир'я тільки тимчасове. Воно веде не до миру в промисловості, а до відновлення конфлікту» [10]. Комуністична партія закликала робітників бути пильними і завжди готовими до боротьби, бо підприємці, скориставшись перемир'ям у вугільній промисловості, можуть розпочати на-

ступ на інші загони робітничого класу. Комуністи радили проф-радам і радам дії проводити енергійну кампанію за негайне заснування фабрично-заводських комітетів з метою організації робітників у профспілках, а також для досягнення повної єдності в боротьбі [10].

Перемога англійських шахтарів справила великий вплив на боротьбу робітників інших галузей промисловості. Робітники-текстильники створили Об'єднану раду дії, котра очолювала боротьбу. Під час страйку текстильників Компартія і НРМ проводили посилену агітацію серед страйкарів. Так, у районі Бредфорда протягом трьох тижнів комуністи організували близько 16 мітингів. Підприємці і тут відступили, знявши свої вимоги про зниження заробітної плати. 14 серпня 1925 р. текстильники розпочали роботу на попередніх умовах [15, с. 8].

Національний рух меншості, керований Компартією, безперервно боровся за єдність дій робітничого класу проти наступу капіталу на життєвий рівень трудящих. Він відіграв провідну роль в перемозі робітників у «Червону п'ятницю», що сприяло зростанню авторитету і впливу як Компартії, так і НРМ серед робітників, а також розвиткові класової свідомості трудящих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Международное рабочее движение за 1924—27 гг. Отчет Исполбюро IV конгрессу Профинтерна. М., 1928, 542 с.
2. «Правда», 14 червня 1925 р.
3. «The Workers' Weekly», 30/I 1925.
4. «The Workers' Weekly», 6/II 1925.
5. «The Workers' Weekly», 20/II 1925.
6. «The Workers' Weekly», 9/IV 1925.
7. «The Workers' Weekly», I/V 1925.
8. «The Workers' Weekly», 8/V 1925.
9. «The Workers' Weekly», 3/VII 1925.
10. «The Workers' Weekly», 7/VIII 1925.
11. «The Worker», 20/XII 1924.
12. «The Worker», 21/II 1925.
13. «Международное рабочее движение», 1925, № 9 (далі «МРД»), с. 7—8.
14. «МРД», 1925, № 12, с. 5—6.
15. «МРД», 1925, № 23, с. 8—9.
16. «МРД», 1925, № 25—26, с. 12—14.
17. «The Daily Herald», I/VIII 1925.
18. «The Daily Herald», 24/VIII 1925.
19. «The Times», 8/VIII 1925.
20. «The Morning Post», 29/VIII 1925.
21. «The British mineworkers struggle. L», 6/r, 28 p.
22. W. Gallacher. Twenty years of the Communist Party. L., 6/r, 18 p.
23. R. Page Arnot. Twenty years. The Policy of the Communist Party of Great Britain from its foundation Juli 31st 1920, L., 6/r, 79 p.
24. Wal Hannington. Never on our kness, L., 1967, 368 p.
25. Трухановский В. Г. Новейшая история Англии. М., 1958, 592 с.
26. C. L. Mowat. Britain between the Wars, 1918—1940. L., 1956, 540 p.
27. Roderik Martin. Communism and the British trade unions. 1924—

1933. A study of the National Minority Movement. Oxford University Press, 1969, 210 p.

28. «Вопросы истории», 1972, № 5, с. 200—202.

29. М а д о р Ю. Симпозиум по проблемам рабочего движения в Англии.— «Рабочий класс и современный мир», 1972, № 2, с. 158—162.

В. О. Головка

ПИТАННЯ ПРОФСПІЛКОВОГО РУХУ В КОЛОНІАЛЬНИХ І ЗАЛЕЖНИХ КРАЇНАХ ТИХООКЕАНСЬКОГО БАСЕЙНУ НА IV КОНГРЕСІ ПРОФІНТЕРНУ

Майже чотирирічний період, що відділяв IV конгрес Профінтерну від попереднього форуму представників революційних профспілок, ознаменувався організаційним та ідейним зміцненням прихильників Червоного Інтернаціоналу профспілок у всіх країнах Європи й Америки, Азії й Африки. Особливо це було характерно для революційного профспілкового руху колоній та напівколоній.

Великим успіхом революційного профруху стало прийняття до Профінтерну Всекитайської федерації профспілок [4, с. 319], Всеомонгольської ради профспілок [5, с. 583] і залізників С'єрра Леоне у лютому 1927 р. — першої організації робітників-негрів, що виявила бажання боротися разом з усіма революційними профспілками світу [1, с. 17]. Якщо протягом 1925—1927 рр. число прихильників Профінтерну зросло в Європі на 8%, Латинській Америці — на 56%, то в країнах Сходу — на 311% [6, с. 311].

Такого успіху було досягнуто завдяки значній роботі Виконавчого бюро, Секретаріату Профінтерну і особливо Східного відділу по залученню робітників колоніальних країн до революційних профспілок. Тільки за 1924—1927 рр. питання профспілкового руху в країнах Азії і Африки обговорювались на засіданнях Виконавчого бюро 96 разів, зокрема щодо Китаю — 37, Індонезії — 9, Кореї — 2 рази [1, с. 335].

Східний відділ разом з відповідними комісіями розв'язував нагрілі проблеми, вивчав особливості робітничого руху в колоніях, приймав резолюції і програми дій, які потім надсилалися профспілковим організаціям країн Сходу. Він проводив наради з профспілковими працівниками Китаю, Індії, Індонезії, Турції, Палестини. При активній участі цього відділу на засіданні Центральної ради Профінтерну в березні 1926 р. було вироблено програму дій для профспілок Китаю та Індії [2]. Східний відділ був центром, який координував діяльність профспілок колоній і міжнародних комітетів пропаганди, зігравши значну роль у створенні портових бюро і розгортанні роботи серед мо-

ряків країн Тихоокеанського басейну. Він надавав великої уваги агітаційній діяльності серед робітників колоній і напівколоній, видаючи великим тиражем щотижневий бюлетень «Схід і колонії» англійською, німецькою і французькою мовами. Примірники його надсилались 175 адресатам у країни Азії, Африки, Австралії [1, с. 394—395].

IV конгрес Профінтерну підбив підсумки роботи останнього по керівництву профспілками колоній, визначив досить складні функції профспілок на Сході, викрив недоліки в тактиці. Матеріали, пов'язані з обговоренням на конгресі проблем профспілкового руху в афро-азіатських країнах, свідчать, що Профінтерн накреслив завдання боротьби для кожної країни окремо, і в той же час ці завдання були складовими частинами загальних завдань світового революційного профспілкового руху.

Керівництво революційними профспілками країн Азії і Африки, зокрема питання профспілкового руху колоніальних і залежних країн Тихоокеанського басейну на IV конгресі Профінтерну спеціально радянськими істориками не досліджувалися. Правда, автори робіт, що вийшли останнім часом, торкаються цієї проблеми [7; 8; 10].

Документи Профінтерну [3], матеріали IV конгресу [1; 6], а також публікації його учасників у друкованих органах Профінтерну [9] дають можливість висвітлити даний аспект багатогранної діяльності Червоного Інтернаціоналу профспілок.

У роботі IV конгресу, що відбувався в Москві протягом 17 березня — 3 квітня 1928 р., взяв участь 421 представник від революційних профспілок 50 країн світу, в тому числі 30 чол. від країн Азії і Африки [6, с. 536]. До президії конгресу від країн Сходу було обрано відомих діячів профспілкового руху Китаю Су (Су Чжао-чжен), Сіянга (Сян Чжун-фа), Японії — Нокано [6, с. 8]. Форум революційних профспілок вітали багато профспілкових центрів колоніальних країн. Тільки за перші два дні його роботи надійшли телеграми від Філіппінського конгресу праці, робітників Єгипту, Тихоокеанського секретаріату профспілок [6, с. 103].

Аналіз рішень IV конгресу Профінтерну з організаційних питань і тактики профспілок свідчить, що поширення опортуністичних тенденцій серед амстердамців викликало відродження деяких симптомів хвороби «лівизни» в революційних профспілках. У звітній доповіді Виконбюро реформістські спілки розглядалися не як робітничі організації, а як органи, які «врастають в капіталізм» [6, с. 36]. Хоч представники окремих профспілок і висловили сумнів відносно доцільності протиставлення боротьби за єдність «знизу» рухові за згуртування робітничого класу «зверху», в тезах конгресу було записано: «...основним гаслом має бути єдиний фронт знизу» [6, с. 602]. Лівосектантський суб'єктивізм цих рішень позначився якоюсь мірою і на

розробці тактики боротьби революційних профспілок країн Азії і Африки.

Уже в звітній доповіді О. Лозовський спеціально зупинився на становищі профспілкового руху в країнах Тихоокеанського регіону. Аналізуючи міжнародну обстановку, доповідач зазначав, що «Тихоокеанський вузол» має стати предметом обговорення у зв'язку з тими імперіалістичними суперечностями, які виникли в цьому районі земної кулі, бо необхідно «визначити, як ці умови впливають на профспілковий рух в колоніях на Сході» [6, с. 65].

Починаючи з шістнадцятого засідання, конгрес безпосередньо зайнявся аналізом політики Профінтерну в країнах Азії та Африки і розробкою конкретних завдань колоніального профруху. Доповідь з цього питання зробив голова профсекції колоніальних і залежних країн Л. Геллер. У його доповіді, а також у співдовіді Су Чжао-чжена давалась вичерпна характеристика діяльності Профінтерну в колоніальних та напівколоніальних країнах за більш ніж три роки, загострювалася увага на основних проблемних питаннях колоніального профспілкового руху, як наприклад, політика Амстердамського інтернаціоналу на Сході; координація дій профспілок метрополій і профруху в колоніях; організаційне будівництво секцій Профінтерну в країнах Азії і Африки; заходи профспілок щодо боротьби з безробіттям.

Доповідь і співдовідь з профспілкового руху в колоніях викликали величезний інтерес у делегатів, які взяли активну участь в обговоренні їх. Навіть виступаючи з питань, що не стосувалися колоніального профруху, делегати вважали за необхідне торкнутися цієї проблеми, пропонували свої проекти дій Профінтерну на Сході [6, с. 472, 492—493]. Дискусія вийшла далеко за межі профспілкових завдань і охоплювала весь комплекс питань тактики робітничого класу в колоніях і залежних країнах.

Внаслідок зусиль всіх делегатів конгресу, а також плідної роботи, що її вели колоніальна комісія на чолі з Сян Чжун-фа, комісія Китайського (голова Леже) та Індійського (голова Гарді) профрухів, було прийнято резолюції і постанови з профспілкового руху в колоніях і напівколоніях, а також програму дій для кожної країни з урахуванням її специфіки і реального співвідношення сил.

Щоб визначити позиції секцій Профінтерну відносно реформістських спілок, конгрес проаналізував політику Амстердамського інтернаціоналу на Сході. Значалося, що до 1925 р. для нього було характерним повне ігнорування робітничого руху в колоніях, небажання підтримати або надати допомогу молодим профспілкам країн Азії і Африки в період їх становлення. З кінця 1925 р. під впливом успіхів Профінтерну в колоніях відбувається «переоцінка цінностей» у «східній» політиці Між-

народної федерації профспілок (МФП). Посилаючи своїх емісарів до колоніальних і залежних країн, проповідуючи гармонію праці і капіталу, поміркованість у діях профспілок, Амстердамський інтернаціонал намагався залучити ще недосвідчені, молоді профспілки Азії і Африки до міжнародного реформістського профспілкового руху [6, с. 442, 443]. Профінтерн застерігав революційні профспілки від цієї небезпеки.

Але оцінюючи МФП як організацію, яка негативно впливає на розвиток революційного колоніального профспілкового руху, конгрес зробив неправильний висновок про роль Амстердамського інтернаціоналу в країнах афро-азіатського континенту. Конгрес розглядав його як «пособника» і знаряддя імперіалістичного капіталу в його боротьбі з національно-революційним і робітничим рухом в колоніях і напівколоніях» [6, с. 607]. А це зумовило ряд невірних вказівок секціям Профінтерну в їх боротьбі з ревізіонізмом.

Не менш важливим, ніж визначення своєї позиції щодо МФП, було для Профінтерну розв'язання проблеми профспілкового будівництва. Враховуючи, що профспілковий рух на Сході розвивався у важких умовах, що робітничому класові довелося тимчасово відступити, бо «його організації були ще надто нові, надто молоді, виникли стихійно, не мали міцного фундаменту та проміжних ланок для зв'язку з масами, делегати конгресу закликали профспілки колоній до організаційної перебудови і зміцнення своїх рядів [6, с. 461]. У прийнятій резолюції визначалися завдання організаційного будівництва профспілок колоніальних країн. Крім загальних положень про «ведення боротьби за створення фабзавкомів там, де їх немає, і фабзавкомами там, де вони є», резолюція висувала головне завдання — організацію промислового пролетаріату. В той же час важливим залишалось залучення робітників ремісницьких та кустарних підприємств. В середині численних цехових спілок, підкреслювалось у резолюції, треба було прагнути до витіснення непролетарських елементів, організуючи спілку на класовій основі [6, с. 626—627].

Виступи представників колоніальних профспілок свідчили, що вони глибоко розуміли важливість єдності світового профспілкового руху. Так, делегат Кореї Лі на прикладі взаємовідносин Федерації корейців, які жили в Японії, з Робітничою федерацією Кореї показав, настільки важлива єдність всіх профспілок у боротьбі за захист прав робітників. Товариш Лі запропонував створити «орган, що об'єднує робітників метрополій і колоній і координує їх дії проти спільного ворога — капіталізму» [6, с. 476].

Розуміючи свій інтернаціональний обов'язок, делегат Ірландії Карней [6, с. 605], Французької унітарної всезагальної конфедерації праці Ерклі [6, с. 503], американських профспілок Дж. Гаррісон [6, с. 49^a] запевнили представників колоніальних

профспілок про свою підтримку і допомогу. В резолюції підкреслювалося, що «справа робітничого класу колоніальних країн є справою всього міжнародного пролетаріату і, насамперед, передового пролетаріату імперіалістичних держав, котрі володіють колоніями» [6, с. 617].

Незважаючи на різноманітність умов, економічної обстановки в колоніальних і залежних країнах, IV конгрес виробив загальні завдання, які стояли перед всім колоніальним профспілковим рухом.

Резолюції конгресу підкреслювали, що робітники, беручи участь в національно-визвольній боротьбі трудящих, мусять займати найпередовіші і самостійні позиції. В той же час профспілки Сходу не повинні випускати з поля зору мільйонні маси сільськогосподарського пролетаріату. Його слід залучати до цієї боротьби. В повсякденній боротьбі, в кожному окремому страйку робітники мусять враховувати співвідношення сил і виступати в кожному окремому випадку вимоги, що відповідають існуючій обстановці. Конгрес визначив і основні лозунги, під якими мала вестись класова боротьба колоніального пролетаріату [6, с. 617]. Ці лозунги становили програму дій передових робітників колоній і напівколоній у боротьбі за свої національні і класові права.

З метою боротьби з забобонами серед жінок-робітниць, а також залучення їх до революційного класового руху, конгрес рекомендував профспілкам колоній, як перший крок у цьому напрямку, «створення у загальних профспілках спеціальних жіночих секцій, які збираються окремо і мають свої виборні органи» [6, с. 635—636].

Щодо питання про роботу профспілок колоній серед молоді, то конгрес підтвердив резолюцію Тихоокеанської конференції профспілок в Ханькоу про юнацьку і дитячу працю і зобов'язав профспілки країн Азії захищати вимоги, висунуті конференцією в інтересах робітничої молоді східних країн [6, с. 630].

У рішеннях конгресу спеціально вказувались завдання профспілок Кореї [6, с. 612], підкреслювалась важливість координації дій корейського профруху з лівим крилом японських профспілок Хіюгікай. Обидві організації мали разом розробити програму дій і на її основі проводити широку роз'яснювальну роботу серед корейських робітників у Японії і японських — в Кореї з метою подолання «расових забобонів та імперіалістичних тенденцій, якими заражені певні верстви японських робітників, з одного боку, і подолання зрозумілого недовір'я і ворожості до японських робітників з боку жорстоко пригнічуваних корейських робітників, — з другого» [6, с. 613].

Визначаючи завдання революційного профспілкового руху в Індонезії, конгрес враховував, що ліві профспілки там у зв'язку з терором, якого зазнавали всі прогресивні організації країни, змушені були піти в підпілля. За пропозицією конгресу,

в Індонезії необхідно було зміцнювати і розширювати зв'язки нелегальних класових профспілок з основною масою промислового, транспортного і сільськогосподарського пролетаріату. А це потребувало участі «членів профспілок у всіх культурних, громадських і спортивних організаціях, навколо яких групується значне число робітників». Щоб не повторювались помилки, допущені керівництвом профспілок під час повстання 1926 р., конгрес закликав профспілки Індонезії «ще тісніше зв'язатись із світовим профрухом в особі Тихоокеанського секретаріату профспілок, який допоможе виховати нове профспілкове керівництво». Резолюція підкреслювала необхідність входження революційних профпрацівників до націоналістичних і реформістських спілок для організації опозиції з метою розвитку широкої кампанії за відновлення легальності профспілок [6, с. 612].

Виключно складне становище, в якому опинились китайські профспілки після поразки національної революції, вимагало від конгресу особливо детального аналізу існуючого співвідношення сил в країні і вироблення на основі цього гнучкої динамічної тактики. В той же час Профінтерн мусив брати до уваги внутрішні труднощі китайського профспілкового руху. Вони полягали у зменшенні кількості профактивістів, відданих робітничій справі, а також у розчаруванні основної маси членів профспілок у наслідках боротьби. Частина китайських профспілкових працівників висловлювалась за якнайшвидше збройне повстання. Резолюція мала запобігти таким діям. Друга група профлідерів радила перенести всю профспілкову роботу на дрібні і кустарні підприємства, пояснюючи це тим, що впливу реакції насамперед зазнають великі промислові підприємства. Цей ухил теж треба було врахувати при визначенні тактики революційного профспілкового руху.

У прийнятій резолюції і програмі дій перераховувались всі недоліки китайського профруху, вказувалось на небезпеку, яка йому загрожувала. Незважаючи на свій розмах, підкреслював конгрес, революційний профспілковий рух в Китаї не встиг ще стати в організаційному розумінні масовим, тобто профспілки не змогли створити справжній фундамент — низові осередки і пролетарський актив [6, с. 612]. Було піддано критиці захоплення політичними вимогами, недостатню увагу профспілок до економічної боротьби робітничого класу. Не завжди пов'язані з підприємствами, не знаючи настроїв і вимог самих робітників, часто переоцінюючи їх боездатність, керівники профспілок нерідко припускалися помилок і в галузі страйкової боротьби. Довгі списки різних вимог, з якими виступали профспілки під час конфліктів, тільки заважали створенню єдиного фронту серед страйкарів.

Профінтерн визначив найбільш правильні форми економічної боротьби, лінію страйкової стратегії, що зводилась до висування обмеженої кількості основних вимог, зрозумілих і близь-

ких всім робітникам, які беруть участь у страйку, — вимог, обумовлених всією обстановкою страйкової боротьби, рівнем боєздатності самих страйкарів [6, с. 609].

Проаналізувавши різні точки зору делегатів відносно ставлення революційних профспілок до «жовтих», реформістських [6, с. 468], конгрес не зупинився на якійсь загальній формулі. Резолюція вказувала на необхідність ведення роботи в тих «жовтих» спілках, які існували до контрреволюційного перевороту, і в тих небагатьох, котрі виникли після нього, тобто в спілках, де вдалося залучити певну частину пролетарів. Що ж до більшості «жовтих» профспілок, які трималися за допомогою місцевої влади, резолюція пропонувала «йти тільки на руйнування цих організацій» [6, с. 609].

Підняття на конгресі питання про безробіття особливо стосувалося Китаю. Користуючись депресією, підприємці звільняли там у першу чергу найактивніших членів профспілок. Внаслідок цього в профспілках залишилось, як говорив Су Чжао-чжен, не більше 20% працюючих членів [6, с. 465]. Ось чому резолюції конгресу звертали увагу китайських профспілок на проблему безробіття, пропонуючи створювати фонди допомоги безробітним, проводити кампанії з вимогою організації промадських робіт, а також «всіма заходами підтримувати зв'язок між безробітними і працюючими членами спілок».

Даючи загальну спрямованість китайському профспілковому рухові, конгрес наголошував на проведенні масової роботи на великих підприємствах. «Предметом особливої уваги має бути спілка залізничників, моряків, текстильників, працівників зв'язку». В резолюції зазначалося, що політичні проблеми китайського робітничого руху залишились попередніми. Вони полягали у зміцненні союзу с селянством та організації сільськогосподарського пролетаріату, в боротьбі з імперіалізмом і феодальною реакцією [6, с. 610].

Таким чином, основним завданням профспілкового руху в Китаї було збирання сил, проникнення в маси, їх організація, перетворення спілок із органів, керуючих зверху китайським пролетаріатом, у справжні масові організації, міцно зв'язані з підприємствами і очолювані «пролетарським активом».

Оцінюючи роботу IV конгресу Профінтерну, зокрема визначення основних завдань колоніального профруху і вироблення програми конкретних дій для секцій в окремих країнах, не слід забувати про широке представництво колоніальних профспілок. Воно дало змогу, спираючись на ленінське вчення про роль і завдання профспілок у колоніальних і залежних країнах, глибоко і всебічно дослідити дану проблему. Правильне розуміння делегатами конгресу важливості робітничого руху в країнах Азії і Африки в загальному русі світового пролетаріату, дозволило накреслити шляхи згуртування профспілок європейських і колоніальних країн.

Рішення IV конгресу Профінтерну дали змогу профспілкам Сходу, дотримуючись основної лінії, спрямованої на об'єднання профспілок всіх країн світу, і долаючи різні ухили та помилки, успішно боротись за класові інтереси пролетаріату і національне звільнення від гніту імперіалізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Международное профдвижение за 1924—27 гг. Отчет Исполбюро IV конгрессу Профинтерна. М., 1928, 544 с.
2. Отчет IV сессии Центрального Совета Красного Интернационала профсоюзов 9—15 марта 1926 года. М., 1926, 150 с.
3. Профинтерн в резолюциях. Сборник документов. М., 1928, 255 с.
4. Решение ИБ Профинтерна о вступлении Всекитайской федерации профсоюзов от 1/V 1925 года. — «Красный Интернационал Профсоюзов», 1925, № 5, с. 319—320.
5. Решение ИБ Профинтерна о вступлении Всемонгольского Совета профсоюзов от 12/II 1927 года. — «Красный Интернационал Профсоюзов», 1927, № 2, с. 582—583.
6. IV конгресс Профинтерна. Стенографический отчет. Резолюции и постановления. М., 1928, 699 с.
7. Адиебеков Г. М. Красный Интернационал профсоюзов. (Очерк истории Профинтерна). Профиздат, 1971, 119 с.
8. Адиебеков Г. М. Профинтерн в борьбе за единство международного рабочего и профсоюзного движения. — «Новая и новейшая история», 1971, № 4, с. 16—32.
9. Геллер Л. Колониальный вопрос на IV конгрессе Профинтерна. — «Красный Интернационал Профсоюзов», 1928, № 6, с. 9—17.
10. Кузько В. А. В. И. Ленин и создание Красного Интернационала профсоюзов — Профинтерна (1920—1922). — «Борьба классов и современный мир». М., 1970, с. 148—180.

О. О. Чувпило

БОРЬБА В ІНДІЙСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНГРЕСІ НАВКОЛО ДОПОВІДІ М. НЕРУ (1928—1929 РОКИ)

Однією з найхарактерніших рис національно-визвольного руху Індії в кінці 20-х років XX століття була боротьба в Індійському національному конгресі навколо доповіді М. Неру. Вона аналізується в статтях А. Сміта [7], Б. Сейгеля [8], Л. Р. Гордон-Полонської [9], Н. А. Крашеніннікової [10] та інших. Але згадані автори більше уваги приділяють конституційній політиці англійського імперіалізму в Індії і значно менше боротьбі між лівими і правим крилом Конгресу з конституційного питання.

У «Новітній історії Індії» [4] конституційне питання висвітлюється дуже стисло, що пояснюється характером книги. В роботах Дж. Неру [1] і Р. Прасада [3] йдеться переважно про незгоди між правими і лівими в Конгресі з цього приводу, але

не дається соціальна основа незгод і все зводиться до різних тактичних принципів. Цим і обмежується коло праць, спеціально присвячених конституційному питанню в Індії в кінці 20-х років ХХ століття.

Напередодні нового піднесення національно-визвольного руху 1928—1933 рр. в середині Індійського національного конгресу чітко виділилися три течії, які розходилися у визначенні кінцевої мети партії.

Група буржуазних діячів Конгресу на чолі з М. К. Ганді відстоювала проведення старої політики ненасильної боротьби і відмови від співробітництва з колоніальними властями [12, с. 1]. Їх називали «противниками змін». Програма «противників змін» передбачала досягнення Індією статусу домініону.

Ще в березні 1923 р. оформилася в Конгресі група «прихильники змін», очолювана Ч. Р. Дасом і М. Неру. Вона виступала проти бойкоту законодавчих органів, за використання їх у своїх інтересах. Паралізувавши всю машину управління, «прихильники змін» хотіли таким чином досягти свараджу (самоуправління). Тому їх називали свараджистами.

Програма свараджистів відбивала страх буржуазії перед активним масовим рухом і її прагнення знайти безпечні методи боротьби з імперіалізмом [4, с. 131]. Бардольська резолюція похитнула віру в програму дій, пропоновану М. К. Ганді. І тому з середини 20-х років свараджисти займають керівне становище в Конгресі. Найближча їх мета — досягнення Індією статусу домініону [15, с. 5—6].

В середині 20-х років в Конгресі виділилася лівонаціоналістична течія, яка виражала інтереси тієї національної буржуазії, що вимагала активнішої боротьби з імперіалізмом. Представників згаданої течії не влаштовувала політика керівництва національного конгресу. Вони висували лозунг боротьби за повну національну незалежність. Лідерами лівонаціоналістичної течії були Дж. Неру і Субхає Чандра Бос.

Таким чином, після революційного піднесення 1918—1922 рр. національно-визвольний рух в Індії розколовся. І тому частина лідерів Індійського національного конгресу звертається до розробки національної конституції, вважаючи, що це буде та загальноіндійська платформа, яка допоможе об'єднатися.

За розробку національного проекту конституції взявся один із лідерів свараджистів алахабадський адвокат М. Неру [12, с. 5]. Представляючи інтереси Індійської національної буржуазії, М. Неру намагався виробити такий проект, який задовольнив би насамперед буржуазію і поміщиків Індії, котрі не бажали повного розриву з Британською імперією, а виступали тільки за збільшення їх ролі в управлінні країною [10, с. 161].

Ось чому проект М. Неру передбачав не повну незалежність Індії, а статус домініону. Проти такого проекту виступило ліве крило Конгресу, очолюване Дж. Неру і С. Ч. Босом, яке вима-

гало повного розриву з Британською імперією, стати на самостійний шлях розвитку. У своїй боротьбі ліві прагнули спиратися на широкий народний рух.

Поступово ліве крило Конгресу посилюється, залучаючи все більше прихильників, особливо серед конгресистської молоді, котра вбачала у молодому Дж. Неру свого вождя [8, с. 731].

Посилення впливу лівонаціоналістичного крила наглядно продемонструвала Мадраська сесія Конгресу, де переважали прихильники Дж. Неру і С. Ч. Боса. Вперше за пропозицією Дж. Неру було проголошено, що «Конгрес вважає кінцевою метою індійського народу повну національну незалежність» [14, с. 1].

Було затверджено й інші резолюції, запропоновані представниками лівонаціоналістичного крила, зокрема про бойкот комісії Саймона і підтримку Міжнародної ліги боротьби з імперіалізмом; резолюцію протесту проти воєнних приготувань з боку британського імперіалізму. Конгрес схваливав також боротьбу китайського народу проти імперіалізму [2, с. 144].

Яскравою ілюстрацією боротьби в Індійському національному конгресі з конституційного питання були події 1928 і 1929 років. Боротьба розгорнулася навколо проекту конституції, розробленого свараджистами на чолі з М. Неру і декларації Джавахарлала Неру про повну національну незалежність. Для правильного розуміння подій цього періоду треба простежити передісторію появи конституції М. Неру.

Згідно з законом про реформи, введеним англійським імперіалізмом у 1929 р., парламент Англії через 10 років повинен був вивчити результати здійснення реформ і призначити комісію «для розгляду урядової системи, зростання освіти і розвитку представницьких установ у Британській Індії та пов'язаних з цим питань» [8, с. 45—46].

У жовтні 1927 р. англійський уряд створив комісію під головуванням ліберала Джона Саймона [9, с. 356]. Передчасне призначення комісії пояснювалося бажанням британського уряду вирвати конституційну ініціативу з рук індійської буржуазії і розколоти національно-визвольний рух. Разом з тим англійський уряд хотів показати, що саме англійський парламент є кінцевою інстанцією для визначення далшої долі індійської конституції.

Всі члени згаданої комісії були англійцями. Але вона мала право набирати в кожній провінції індійців як консультантів [13, с. 36]. Комісія мала розгорнути роботу на початку 1928 року [5, с. 265].

Звістка про призначення комісії Саймона викликала протести по всій Індії. «Індуси і мусульмани були однієї думки з цього питання і створювалося враження, що знову стає можливою спільна боротьба проти Англії», — пише один з лідерів Конгресу Раджендра Прасад у своїй «Автобіографії» [5, с. 265].

Комісія Саймона працювала, не знайшовши контакту з індійською суспільною думкою. В той же час основні політичні партії Індії намагалися виробити спільну політичну програму. У відповідності з резолюцією Мадраської сесії Конгресу на початку 1928 р. в Делі була скликана конференція всіх партій. Конгрес та інші організації, представлені на конференції, погодились, що питання про конституцію для Індії мусить обговорюватися на основі вимоги повністю відповідального уряду [3, с. 402].

Комісія Саймона зустріла в Індії загальний бойкот [14, с. 5]. І все ж вона продовжувала свою діяльність. Міжпартійна конференція вважала, що одної критики цієї комісії, недостатньо, а треба підготувати єдиний конституційний план [5, с. 282]. Тому й було організовано невеликий комітет на чолі з М. Неру, якому доручили до липня 1928 р. розробити проект конституції. Цей комітет стали називати «комітетом М. Неру», а представлену ним пізніше доповідь «доповіддю М. Неру» [1, с. 191].

Таким чином, у 1928 році в Індії одночасно працювали дві конституційні комісії. Одна з них представляла інтереси англійського імперіалізму і намагалася виробити таку схему управління Індією, яка забезпечувала б збереження Британського колоніального панування в країні. Друга складалася з представників індійської національної буржуазії і хотіла виробити проект самоуправління, котрий задовольнив би як буржуазію, так і поміщиків Індії.

«Комітет М. Неру» закінчив свою роботу в липні 1928 року. Проект конституції, відомий під назвою «доповіді М. Неру», був переданий на розгляд загальноіндійської і провінціальної всепартійних конференцій. Його копію переслали для ознайомлення комісії Саймона [9, с. 366].

Доповідь складалася з трьох частин: перша присвячувалась майбутньому статусові Індії, друга — головним правам індійських громадян, третя — питанням, зв'язаним з індійсько-мусульманськими відносинами [9, с. 366].

Доповідь ґрунтувалася на наданні Індії статусу домініону [11]. Передбачались зміна адміністративного поділу з врахуванням лінгвістичного принципу і розширення самоуправління окремих провінцій. Питання про федерацію безпосередньо не розглядалося: навпаки, підкреслювалася необхідність централізації майбутньої індійської держави. Багато уваги приділялося відповідальному урядові. Англійський уряд міг втручатися тільки у питання зовнішніх відносин і оборони. Також передбачалося введення митної автономії [4, с. 217].

Доповідь вимагала надання народам Індії свободи слова, друку, зборів, організацій та інших громадянських прав і була спрямована проти релігійної та кастової дискримінації. Але в ній нічого не говорилося про забезпечення прожиткового мі-

німуму трудящих Індії, про обмеження володінь великих земельних магнатів і наділення селян землею [4, с. 217].

В основному цей проект відбивав інтереси великої індійської буржуазії і поміщицьких прошарків, незадоволених існуючою системою правління і якоюсь мірою пов'язаних з промисловими і торговельними колами.

У розділі, присвяченому індійсько-мусульманським відносинам, йшлося про охорону прав мусульман і розподіл місць у законодавчих органах окремих провінцій. Проект був спрямований проти куріальної системи виборів, передбачав єдині вибори і загальне виборче право. Відповідно до нього мусульманам мали надати деякі гарантії у тих провінціях, де мусульмани становили меншість [4, с. 217].

Перші ж обговорення в доповіді М. Неру виявили, що компрадорським і поміщицьким колам, які згодилися співробітничати з Конгресом на початку 1928 року, вона здається «надто лівою». У той же час цей проект конституції не задовольнив багатьох представників національної буржуазії, не говорячи вже про робітників, селян ремісників. Критики справа звинувачували його в надмірній демократичності, критику зліва не могли погодитися з відмовою від повної незалежності.

Відсутність єдності з ряду найважливіших питань виявилася уже в Лакнау на Всеіндійській партійній конференції, яка зібралася у серпні 1928 р., щоб розглянути доповідь «комітету Дж. Неру» [1, с. 191].

Ліве крило Конгресу на чолі з Джавахарлалом Неру не збилося йти на поступки у питанні про незалежність. Ліві вимагали, щоб кожен з учасників конференції зберіг за собою право діяти вільно, — Конгрес міг би визнавати своєю метою незалежність, а помірковані групи — статус домініону. Однак більшість делегатів на чолі з М. Неру не хотіли йти ні на які поступки. У відповідь на це Дж. Неру і С. Ч. Бос створюють загальноіндійську Лігу незалежності і подають у відставку з постів генеральних секретарів Конгресу. «Але робочий комітет не прийняв моєї відставки, заявивши мені, що ми можемо продовжити свою діяльність в Лізі, не вступаючи в яке б то не було протиріччя з політикою Конгресу» — пише Дж. Неру у своїй «Автобіографії» [1, с. 193].

Після закінчення конференції в Лакнау у вересні 1928 року було скликано засідання Виконавчого комітету Конгресу в Делі, де знову з усією гостротою постало питання про незалежність. Довгі суперечки не дали позитивних наслідків, тому розгляд цього питання було перенесено на Калькуттську сесію Національного конгресу, яка відбулася у грудні 1928 року [9, с. 366].

На цій сесії між обома групами велися довгі суперечки і врешті решт було прийнято компромісне рішення. Головна резолюція з'їзду в її остаточному варіанті схвалювала доповідь

міжпартійної конференції, але вказувала: коли англійський уряд протягом року не дасть згоди на конституцію М. Неру, то Конгрес вважатиме своєю метою досягнення незалежності. Резолюція була прийнята незначною більшістю: 1350 проти 973 голосів [1, с. 206].

Ця резолюція була відступом від ідеї незалежності, бо доповідь міжпартійної конференції не вимагала навіть повного статусу домініону. Однак представники лівого крила Конгресу голосували за резолюцію. Це пояснюється тим, що ліві намагалися зберегти єдність в ім'я спільної боротьби проти колоніального становища Індії. Важливу роль зіграло і те, що представники національної буржуазії намагалися укріпити єдність Конгресу, щоб протиставити свою ідеологію впливові комуністів.

Резолюція, що схвалювала проект конституції М. Неру, була зустрінута з великим незадоволенням не тільки трудящими, а й багатьма представниками національної буржуазії [9, с. 375]. Індійська Ліга незалежності під керівництвом Дж. Неру і С. Ч. Боса вела активну пропаганду за повну незалежність країни і залучала все більше і більше прихильників. Крім лозунга про повну національну незалежність, Ліга висунула економічну програму з рішучими вимогами: ліквідація економічної нерівності, націоналізація провідних галузей промисловості, 8-годинний робочий день і т. д.

Дж. Неру склав для Ліги програму соціальних реформ, яку він розглядав як необхідну уступку з боку «освіченого капіталізму». Він ясно сформулював позицію Ліги, включивши до своєї програми пункт про розгляд конфліктів між працею і капіталом Третейською арбітражною камерою, щоб ліквідувати страйки [2, с. 147].

Після створення Всеіндійської Ліги незалежності по всій країні виникають місцеві ліги. Їх поява була викликана незадоволенням значної частини індійської національної буржуазії позицією її поміркованого крила, а програма відображала прагнення індійської громадськості до боротьби за повну національну незалежність. У багатьох провінціях такі ліги співробітничали з робітничо-селянськими партіями [4, с. 218].

Рік відстрочки минув, але конституція М. Неру не була прийнята урядом. Прихильники незалежності виступають за скликання чергового з'їзду Конгресу, який мав розробити резолюцію про незалежність. З'їзд збирається в Лахорі у грудні 1929 року. Перед початком його М. Неру та інші лідери Конгресу зустрілися з віце-королем Індії лордом Ірвіном [5, с. 299]. Ірвін категорично відмовився навіть вести розмови про надання Індії статусу домініону. Тому на Лахорському з'їзді розробляється резолюція про незалежність. Вона була прийнята майже одногосно [1, с. 223]. Суперечки виникли при голосуванні з другорядного питання — запропонованої до резолюції поправ-

ки. «Поправка була відхилена, а головна резолюція була проголошена прийнятою 31 грудня, в той самий момент, коли годинник пробив північ і старий рік уступив місце новому», — згадує Дж. Неру [1, с. 223].

Таким чином, як тільки минув рік відстрочки, встановлений Калькуттським з'їздом Конгресу, було прийнято рішення боротись за повну національну незалежність. Це рішення свідчило, що багаторічна боротьба між правими і лівими в Індійському національному конгресі з конституційного питання на Лахорському з'їзді завершилася. Перемогу здобуло ліве крило на чолі з Дж. Неру і С. Ч. Босом, яке вважало основним завданням індійського народу — досягнення повної національної незалежності. Національно-визвольний рух Індії вступив на новий етап своєї боротьби, маючи чітку програму — досягнення повної національної незалежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джавахарлал Неру. Автобіографія. М., 1955, 656 с.
2. Джон Бошам. Англійський імперіалізм в Індії. М., 1935, 174 с.
3. Синха Н. К., Банерджи А. Ч. Історія Індії. М., 1954, 440 с.
4. Новейшая история Индии. М., 1959, 758 с.
5. Раджендра Прасад. Автобіографія. М., 1961, 623 с.
6. Пронин А. Новая индийская конституция. — «Революционный Восток», 1935, № 1, с. 7—12.
7. Смит А. Индийская конституция. — «Мировое хозяйство и мировая политика», 1935, № 3, с. 11—15.
8. Сейгель Б. Комиссия Саймона и английская политика в Индии. — «Революционный Восток», 1935, № 4—5, с. 22—26.
9. Гордон-Полонская Л. Р. Подготовка английским правительством нового акта об управлении Индией и позиции индийских политических партий (1928—1933). — «Ученые записки Института востоковедения», т. XVIII, М., 1957, с. 18—25.
10. Крашенинникова Н. А. Некоторые вопросы национально-освободительной борьбы и конституционного развития Индии после 1917 г. — «Труды университета Дружбы народов им. Патриса Лумумбы», т. 34. М., 1968, № 3, с. 147—164.
11. «Правда», 1928, 30 грудня.
12. The Masses of India, 1926, vol II, No 7.
13. The Masses of India, 1927, vol III, No 12.
14. The Masses of India, 1928, vol IV, No 1.
15. The Masses of India, 1928, vol IV, No 2.

В. Ф. Пахомов

ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ НАРОДНОГО ФРОНТУ ЧІЛІ В ГАЛУЗІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ (1938—1941 РОКИ)

Уряд Педро Агірре Серди, що прийшов до влади в Чілі після перемоги Народного фронту на президентських виборах 1938 р., працював протягом грудня 1938 — лютого 1941 років. Занадто короткий проміжок часу, об'єктивні труднощі, з якими зустрівся уряд, а також опір реакції прогресивним заходам не дали йому змоги розгорнути діяльність повною мірою. Та все ж

дослідники як чілійські, так і закордонні, одноставно вважають цей короткий відрізок одним з найбільш плідних періодів чілійської історії. «Уряд Агірре Серди, — пише колишній Генеральний секретар Компартії Чілі Карлос Контерас Лабарка, — дав такий поштовх соціально-економічному розвитку країни, якого ніколи не було в історії Чілі» [3, с. 38].

З кінця 60-х років радянські історики стали виявляти помітну зацікавленість досвідом Народного фронту в Чілі¹. Однак ця проблема лишається все ще малодослідженою. Велике значення має вивчення практичних результатів діяльності уряду Народного фронту, зокрема в галузі економіки.

Автор даної статті прагне розкрити зусилля уряду Агірре Серди й досягнуті ним результати в розвитку національної промисловості, як вирішальної сфери виробництва. Для роботи над статтею використано різноманітні довідково-статистичні матеріали, що стосуються згаданого періоду, а саме: довідково-статистичні видання Чілі [4; 5; 6; 7], зокрема універсальний довідник, випущений у 1944 р. Корпорацією розвитку виробництва (КОРФО) в п'яту річницю свого існування [5], деякі відомості Економічної комісії ООН для Латинської Америки (ЕКЛА) [8], щорічних послань президента країни Конгресу [9; 10; 11], матеріали збірника декретів, постанов і розпоряджень уряду [12], а також періодичну пресу Чілі та загальну й спеціальну літературу з цього питання [1—28].

Уряд Народного фронту одержав у спадщину найвідсталішу економіку країни. На економічний розвиток Чілі негативно впливав іноземний капітал, доля якого в 1938 р. становила 39,9%. Лише прямі капіталовкладення, які належали здебільшого США, становили 765 млн. доларів [8, с. 282—283]. Монополії США безроздільно панували у провідній галузі економіки — гірничій промисловості, на долю якої в грошовому вираженні припадало $\frac{3}{4}$ всього виробництва країни [16, с. 78]. Власне чілійська національна промисловість розвивалася мало. Головним чином, це була легка та деякі види обробної промисловості, що становили лише $\frac{1}{4}$ всього виробництва в країні [16, с. 78; 25, с. 246]. Майже $\frac{2}{3}$ вироблюваної продукції Чілі йшло на експорт, однак у зв'язку з великим імпортом зовнішньоторговий баланс був негативним [18, с. 322—323]. Зовнішній борг країни дорівнював 4 млрд. песо² [24, с. 569].

Виконуючи програму Народного фронту [13, с. 58—60; 15], що вимагала ліквідації відсталості країни й позбавлення від ярма іноземного імперіалізму, уряд Агірре Серди провів ряд прогресивних заходів, спрямованих на зміцнення національного, державного сектору економіки й підвищення обсягу промислового виробництва. Значним кроком у цьому напрямку було створення у квітні 1939 р. національної Корпорації розвитку ви-

¹ Про Історіографію Народного фронту в Чілі див. [27; 28].

² Курс чілійського песо в 1940 р.: 1 дол. = 25 песо [6, с. 317].

робництва [12, с. 94] — першої не тільки в Чілі, але й у всій Латинській Америці демократичної господарської організації. До керівництва нею ввійшли представники Конгресу, уряду в особі міністрів основних сфер виробництва, підприємств і банків, приватного й кооперативного секторів виробництва, а також Конфедерації трудящих Чілі [5, с. 3—5; 12, с. 94—95].

Завданням КОРФО було вивчення ресурсів та економічних можливостей країни, планування й розвиток найважливіших галузей виробництва в інтересах чілійської нації, в інтересах підвищення добробуту й життєвого рівня народних мас [5, с. 3—5; 12, с. 94—95; 22, с. 67]. КОРФО розпочала складання річних народногосподарських планів і єдиного Генерального плану розвитку країни в найближчі роки. В них висувалося головне завдання — збільшити видобуток сировини й обсяг всіх видів виробництва, від легкої до чорної й кольорової металургії. Особливі надії покладалися на Управління гірничої справи, покликане розв'язувати важливі проблеми гірничодобувної промисловості, зокрема підвищення видобутку мідної руди і виробництва чистої рафінованої міді. Насамперед було знайдено надійне національне джерело фінансування — так звану Касу гірничого кредиту, створену спеціальним декретом президента і наділену правом випускати внутрішні позики протягом п'яти років [5, с. 106; 12, с. 95]. Внаслідок цього грошові прибутки Управління гірничої справи досягли 80 млн. песо, з яких 63,7% було ефективно використано вже в 1939—1940 роках [5, с. 106]. У перший же рік діяльності Управління провело додаткову розвідку корисних копалин в різних провінціях країни і взяло на облік нові родовища нафти, кольорових руд та ін. (провінції Актофагаста, Чілое, Аусен, Магайянас). Шляхом надання необхідних кредитів золотодобувним національним компаніям («Порвенір», «Кароліна», гірничі товариства «Ель Робля» і «Мільяремпу») стимулювалось добування золота, срібла, платини тощо [6, 113—114].

Протягом 1939—1940 рр. через сприяння Корпорації були створені національні компанії нафти (ЕНАП), сталі (КАП), по виробництву металовиробів (МАДЕМСА), мідних виробів (МАДЕКО) та деякі інші [5, 192—193]. Найважливішим завданням КОРФО було будівництво в межах цих об'єднань нових обробних підприємств: нафтопереробних, сталеливарних, мідеплавильних і т. д. Наприклад, виношувалась ідея і велись уже розвідувальні роботи в галузі будівництва в масштабі країни електролітичного заводу по виробництву міді із мідних руд родовищ Чайрега, Нальтауара, Пойпоті та ін. [5, с. 112—113]. Однак нові великі промислові підприємства у гірничодобувній промисловості не з'явилися. Причиною було засилля в країні монополій США, які перешкоджали розвитку в Чілі власного виробництва і прагнули лише до збільшення видобутку й вивезення сировини [23, с. 78].

Крім того, уряд Народного фронту зустрівся з серйозними фінансовими труднощами. Протягом 1939/40 фінансового року КОРФО реалізувала 274,5 млн. песо, а в 1940/41 р. — 332 млн. песо [6, с. 304; 9, с. 24—25]. Всього на промисловість було витрачено: в 1939 р. — 277 млн. песо із загального бюджету країни 1 млрд. 807 млн. песо, в 1940 р. — 432 млн. песо із 2 млрд. 81 млн. песо і в 1941 р. — 643 млн. песо із 2 млрд. 299 млн. песо [4, с. 2—3; 6, с. 304]. Не маючи можливості забезпечити фінансування промисловості тільки своїми власними коштами, уряд Чілі змушений був звернутись за допомогою до США. Переговори про кредити велись з початку 1939 р., а закінчилися лише в червні 1940 р., коли Експортний банк погодився нарешті надати Чілі 12 млн. доларів [8, с. 287]. Не схвалюючи планів розвитку національної промисловості в Чілі, США все ж погодилися на кредити, бо в зв'язку з початком другої світової війни були зацікавлені в чилійських джерелах сировини [17, с. 78—91]. Цим пояснюється і той факт, що за ці роки капіталовкладення США в гірничодобувну промисловість значно зросли.

Чилійський уряд, враховуючи сприятливу кон'юнктуру, зокрема високу ціну на стратегічну сировину на світовому ринку, прагнув знайти будь-які шляхи збільшення виробництва заліза, сталі, міді, марганцю і т. д. З цією метою, наприклад, КОРФО надала додаткові кредити деяким приватним національним компаніям: «ИНДА» в Сант'яго, «Електро Сідерургіка де Вальдивія», акціонерному товариству «Індустріальні механіки», а також трьом металургійним заводам у системі фірм металообробної промисловості («Сумар» та ін.) [5, с. 193—194].

Завдяки зусиллям уряду Народного фронту рівень виробництва в гірничодобувній промисловості не тільки не знизився, а в ряді випадків значно зріс [4; 9; 10; 11]. Про це свідчать дані таблиці.

Розвиток виробництва в Чілі

Роки	Вугілля, млн. т	Залізо, млн. т	Сталь, тис. т	Мідь, тис. т	Селітра, млн. т	Марганець, млн. т	Золото, тис. кг	Срібло, тис. кг
1938	2,045	1,607	21,2	351,4	1,398	—	9,1	42,7
1939	1,850	1605	32,2	340,9	1,440	—	10,2	36,7
1940	1,934	1,748	35,5	363,5	1,428	15	10,6	46,1
1941	2,048	1,969	—	465,4	1,408	20	8,1	38,3

На жаль, статистика не дає відомостей про долю власне чилійського національного виробництва. Однак цілком точно відомо, що найменшою вона була у видобутку заліза, виробництві сталі й особливо міді. Так, наприклад, в 1939 р національні чилійські підприємства давали тільки 15 тис. т міді, тобто близько 4,5% загального виробництва міді в країні [4, с. 43, 67].

Решта 95,5% випадала на долю найкрупніших американських компаній: «Анаконда», «Кеннекот» і «Андес». Зате в інших галузях виробництва, таких як вугілля, селітра, марганець тощо перевага була на боці чилійського сектору.

Винятково велику увагу уряд Народного фронту приділяв щонайважливішому факторові індустріалізації — електрифікації країни. З ініціативи й за участю КОРФО була організована перша в історії Чілі національна електрична компанія «ЕНДЕСА», головним завданням якої стало вивчення й використання гідроенергетичних ресурсів. Був ретельно розроблений Генеральний перспективний план гідроенергобудівництва, розрахований на поетапне виконання протягом 18 років. Для цього всю територію країни поділили на сім географічних районів, у кожному з яких в найближчі чотири роки необхідно було побудувати крупну гідроелектростанцію. Вживались також заходи для збільшення виробництва електроенергії на базі інших джерел (вугілля, нафти і т. д.). У 1941 р. в Чілі вироблялося 2 млн. 345 тис. *квт/год* електроенергії проти 1 млн. 860 тис. *квт/год* в 1939 р., в тому числі гідроенергії 842 *квт/год* проти 765 тис. *квт/год* [4, 63; 16, 92; 26, 20]. Істотним вкладом у розвиток цієї галузі індустрії стало будівництво двох крупних заводів по виробництву залізобетонних стовпів у провінціях Талька й Осорно, необхідних для прокладання ліній дальньої електропередачі [5, с. 135].

Зростаюче виробництво електроенергії сприяло розвитку електротехнічної промисловості, починаючи від виробництва викиачів та ізоляторів і кінчаючи трансформаторами й електромоторами.

Створені за допомогою КОРФО акціонерні компанії із змішаним державним і приватним капіталом «Електронат» і «Радіос де Чіле» зайнялись виробництвом різних електро- й радіотоварів. Особливу увагу уряд приділяв випуску невеликих і недорогих радіоприймачів для населення [5, с. 135]. Народилася і національна кінематографічна промисловість. Виникло акціонерне товариство «Чіле фільмс».

Зростання промисловості, а також обсягу промислового й житлового будівництва сприяло серйозному розвитку будівельної індустрії й будівельної техніки. Своєрідним поштовхом у цьому напрямку була необхідність у найкращі строки ліквідувати наслідки сильного землетрусу, що стався у січні 1939 р.¹ Створена у зв'язку з цією подією Корпорація реконструкції й допомоги (КОРРА) районам, що постраждали, взялася не лише за відбудову зруйнованих областей, а й за реконструкцію на досконалішій технічній основі. Колись відсталі провінції на півдні країни (Консепсьон, Чілоє, Магайянас та ін.) мали перетворитися у відносно розвинені аграрно-індустріальні центри [9, с. 56—57; 12, 143]. На відбудову й реконструкцію

¹ Матеріальні збитки від землетрусу дорівнювали 50 млн. дол. [18, с. 343].

Конгрес Чілі виділив 1 млрд. 280 млн. песо. З них було реалізовано в період уряду Народного фронту понад 560 млн. песо [11, с. 12; 12, с. 143].

Для задоволення потреб будівельної індустрії в цементі було споруджено два цементних заводи: один у провінції Кокімбо на базі родовищ карбонату кальцію Хуан Сальгадо, другий — у провінції Ікіке на родовищі Санта Роза [5, с. 328; 28, с. 7]. На 1941 р. Чілі виробляла цементу 393,4 тис. т проти 365,6 тис. т в 1938 р. [4, с. 63—64; 11, с. 225].

Значних темпів розвитку набрали хімічна й фармацевтична промисловість, які входили до складу єдиного Тихоокеанського фармо-хімічного акціонерного товариства. Для раціональної експлуатації лісових багатств держава організувала акціонерне товариство по збуту деревини.

В галузі шерстяної, текстильної та взуттєвої промисловості уряд прагнув, по-перше, зміцнювати ті підприємства, які традиційно давали продукцію високої якості, а по-друге, розвивати нові виробництва шерстяних, шовкових і льняних тканин, а також взуття. Загальний індекс виробництва легкої промисловості дорівнював у 1941 р. 171,2 при базі 1929 р. 100 [4, с. 64]. Значно зросла продукція буквально всіх видів легкої промисловості.

Уряд приділив велику увагу виробництву продуктів харчування, зокрема переробці тієї сировини, яку давало море. Особливого розвитку набуло рибальство. З його допомогою у найкоротші строки передбачалося задовольнити потреби населення в продуктах харчування. Для вивчення й освоєння можливостей рибальства КОРФО організувала спеціальну компанію «Арауко», яка вперше застосувала для рибальства тралову систему. Великі капіталовкладення одержали консервні підприємства. Усі ці заходи підготували умови для створення Чілійського товариства індустріальної рибної промисловості [5, с. 136]. Для дослідження морської флори й фауни за пропозицією та з участю Чілійського національного університету була створена перша в Південній Америці експериментальна науково-дослідна станція морської біології [5, с. 137]. Все це дозволило значно збільшити виробництво морської й рибної продукції. Індекс вказаної галузі виробництва в 1941 р. дорівнював 110 при базі 1938 р. — 100 [6, с. 335].

Важливу роль у розвитку економіки Чілі відіграв транспорт. Уряд насамперед звертав увагу на розвиток вантажного й пасажирського транспорту. Останній був зв'язаний із широким розвитком туризму. В 1940 р. морем країна перевезла 9,5 млн. т вантажів проти 9,2 млн. т у 1939 р. [4, с. 8]. Одночасно вживались заходи з метою поліпшення шосейних доріг, залізниць та збільшення обсягу перевезень ними. Сума прибутків від усіх видів транспорту досягла в 1941 р. 625,6 млн. песо проти 424,9 млн. песо в 1938 р. [4, с. 8; 7, 41, с. 66]. Для задоволення

потреб автотранспорту в шинах створюється акціонерне товариство «Індустрія гумових шин» [ІНСА], завдяки якій значно знизився імпорт цього виду продукції [5, с. 137].

В цілому за роки діяльності Уряду Народного фронту в розвитку промисловості Чілі сталися помітні зрушення. Загальний індекс промислового виробництва, включаючи легку і важку промисловість, у 1941 р. досяг 113 при базі 1938 р. — 100 [6, с. 335]. Темпи зростання національної промисловості були значно вищими, ніж у попередній період. Збільшилася кількість промислових підприємств. Якщо в 1939 р. в Чілі було 3690 великих і середніх підприємств, то в 1941 р. їх нараховувалось уже 4257 [4, с. 5; 8, с. 283]. Істотно зменшилася доля іноземного капіталу. Так у 1934—1939 рр. вона становила в середньому на рік 39,9%, а в 1940—1945 рр. — тільки 24,7% [8, с. 283; 21, с. 78]. Особливо помітну роль у розвитку промисловості зіграла КОРФО.

Аналізуючи економічну діяльність уряду Народного фронту, зокрема утворення й плідотворну діяльність КОРФО, Компартія Чілі розцінила останню як спробу розв'язати економічні проблеми країни шляхом державного капіталізму, який мусив підірвати панування іноземних монополій [14, с. 38]. Однак уряд відчував гострі фінансові труднощі, йому постійно доводилося вести боротьбу з економічним саботажем поміщиків і великої буржуазії. Та й строк його діяльності був обмежений. Цим скористались США, які значно збільшили за роки другої світової війни свої капіталовкладення в Чілі. До 1943 р. американські капіталовкладення перевищили 1 млрд. доларів проти 765 млн. в 1938 р. [8, с. 283; 27, с. 35]. Позиції капіталу США в Чілі зміцнилися. Справжнє економічне звільнення країни від іноземного капіталу стало неможливим.

І все ж, навіть врахувавши ці обмежуючі фактори, діяльність Народного фронту в Чілі треба визнати досить позитивною. Історичне значення досвіду цієї діяльності особливо відчулося, коли з перемогою в Чілі народної єдності на президентських виборах 1970 р. і приходом до влади уряду Сальвадора Альєнде для чілійського народу відкрилась нарешті реальна можливість здійснити глибокі соціально-економічні реформи і звільнитися назавжди від пут іноземного імперіалізму [1, с. 19, 2].

На жаль, революційний процес у Чілі був тимчасово перерваний військово-фашистським переворотом 11 вересня 1973 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, 320 с.
2. Programa básico de Gobierno de la Unidad popular. Santiado de Chile, 1970, 32 p.
3. Labarca C. C. La gran experiencia del Frente popular. — «Principios», 1967, № 120, p. 25—46.
4. Anuario estadístico de Chile, 1941. Santiago de Chile, 1941, 180 с.